

Српска академија наука и уметности
Огранак САНУ у Нишу

Недељко Богдановић, Ана Савић-Грујић, Тања Милосављевић,
Мирјана Илић, Надежда Јовић, Стефана Ђорђевић, Томислав Панајотовић

ПАСТИРСКА ЛЕКСИКА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

ПАСТИРСКА ЛЕКSIKA
ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
SASA BRANCH IN NIŠ

Nedeljko Bogdanović, Ana Savić-Grujić, Tanja Milosavljević,
Mirjana Ilić, Nadežda Jović, Stefana Đorđević, Tomislav Panajotović

PASTORAL LEXICON OF
SOUTHEASTERN SERBIA
COLLECTIVE MONOGRAPH

Edited by
Nedeljko Bogdanović, PhD

NIŠ 2020

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОГРАНАК САНУ У НИШУ

Недељко Богдановић, Ана Савић-Грујић, Тања Милосављевић,
Мирјана Илић, Надежда Јовић, Стефана Ђорђевић, Томислав Панајотовић

ПАСТИРСКА ЛЕКСИКА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФИЈА

Уредник
Проф. др Недељко Богдановић

Н И Ш 2 0 2 0

ФРАГМЕНТ СТОЧАРСТВА НА ЈЕЗИЧКОЈ СЛИЦИ СВЕТА ЈУГОИСТОЧНИХ СРПСКИХ ГОВОРА (Први део)

Тања Милосављевић

Лексички системи словенских језика почивају на општесловенском фонду, који у великој мери чува аутохтони поглед на свет старих Словена и одражава њихово наивно поимање објективне стварности. Примитивне представе о реалном окружењу обликоване су на непосредном искуству континуираног саодноса са природом. Из тог исконског и виталног контакта развила се потреба за побољшањем квалитета живота и изникао егзистенцијално базични концепт номадства. У појмовним оквирима архаичне свести, а у складу са историјским околностима и географским условима, формирала се и временом попуњавала концептосфера сточарства и сточарења. Миграције словенских народа и сусрети са другим карпатским и балканским традицијама шириле су идеографски обим и усложњавале садржај основног домена људске делатности, који је своју језичку интерпретацију нашао на националним језичким сликама света. На језичким мапама фиксирани су и вековима стабилно опстају сегменти који покривају област сточарства, а ишчитавају се преко вербалних ознака које системски граде посебно лексичко поље, у оквиру којег функционишу тематски ужи микросистеми са сопственом лексичко-семантичком организацијом.

У контексту разоткривања модела категоризације језичког сазнања и његове систематизације, али и као одраз наивног поимања стварности и карактеристичних својстава менталитета, концепт сточарства и обимом и садржајем рефлектује начин живота, традицију, правце кретања и међукултурне утицаје балканског становништва. Фрагмент сточарства језичка је интерпретација древне реалности, али и не тако давне прошлости човека на Балкану, чији је опстанак доминантно зависио од узгајања стоке. Брдско-планинска конфигурација терена погодовала је развоју екстензивног сточарства и условила основно занимање сеоског живља на обронцима Влашких планина, Старе и Суве планине. На североистоку и југоистоку Србије сусретали су се и укрштали карпатски и родопски типови сточаре-

ња, и на том се планинском терену интензивно одвијала словенско-романска интерференција, која се најочигледније испољава у пастирском терминосистему, једном од најстабилнијих и квантитативно доминантнијих архаичних слојева лексичког система. Појмовна слика сезонског сточарења комбинује словенске и влашко-романске елементе и свој вербални израз налази у сточарској или пастирској терминологији. Свест дијалекатске личности о важности ове врсте делатности за опстанак заједнице у планинским пределима, о њеној централној позицији у систему вредновања, о утицају који има на свакодневни ритам живота колектива и појединца, обликовала је комплексан и језички разноврстан микросистем, али је и допринела његовој детерминологодизацији. У народном искуству сточарење је део свакодневне стварности, тако да је речник пастира и сточара из домена спецификованог занимањем лако доспевао у колоквијални дискурс и постајао компонента општег лексичког фонда, попуњавајући централну зону дијалекатског лексичког система. Ту позицију пастирска / сточарска лексика вековима је задржала у народним српским говорима. Језичка динамика на хронолошком плану није нарушавала концентрацију овог лексичког слоја у самом средишту дијалекатског система. У дијахронијској перспективи она се одвијала унутар тематски специјализованог поља чији је идентификациони појмовни знак 'сточарство', у чијим су се границама успостављале везе међу конституентима и дешавали разни парадигматски процеси, који су довели до образовања постојане структуре. Модели тематске класификације и хијерархијски принцип организације у оквиру тематских блокова одрживи су и у синхронијској равни, с тим што је дошло до измештања овога сегмента и његовог постепеног померања ка периферији дијалекатске језичке слике света.

Изванјезички фактори детерминисали су позицију лексике сточарства у лексичком систему савременог српског језика и утицали на преструктурирање организације дијалекатског лексичког фонда. Индустријализација у другој половини 20. века довела је до масовне миграције сеоског становништва у градове и замирања пољопривреде као привредне гране, а урбани начини живота и рада у првим деценијама 21. века готово да су сточарство као облик људске делатности истиснули из свести модерног човека. Интензивне друштвене промене водиле су напуштању традиционалне праксе, а под снажним деловањем социјалних чинилаца изменио се поглед на свет српске језичке личности. Маргинализовањем једног сегмента објективне стварности који је, са историјског становишта, релативно доскора био актуелан у језичком сазнању носилаца народних говора српског језика, потискују се и вербалне ознаке којима су реалије из датог домена маркиране. Језички израз којим је фрагмент сточарства интерпретиран под екстралингвистичким притиском повлачи се из централне зоне и гравитира ка периферним орбитама дијалекатског лексичког система. Процес маргинализације сточарске лексике у народним говорима није потпуно завршен,

јер се у руралним срединама стока још увек активно гаји, а сточарство се у неким планинским крајевима одржава и даље као примарно занимање појединих припадника заједнице. У односу на укупну статистику, број таквих примера је готово занемарљив, а ситуација на терену одражава се на стање у језику, коригујући распоред лексичко-семантичких поља и креирајући структуру лексичког фонда. Иако се терминосистем сточарства помера ка даљој периферији и језгрени позицију уступа терминологијама које прате савремене облике и нове области људског деловања, оно што је забележено у дијалекатским речницима и прикупљено упитницима представља солидан корпус на основу којег се могу реконструисати модели категоризације објективне стварности и наивне представе о свету и животу српског народа. У форми и садржају вербалних ознака кодиране су информације из којих се чита традиционални однос човека према животу, раду и природи, и разоткривају законитости патријархалног уређења, црте колективног менталитета и вредносни принципи заједнице.

Интересовање за системско проучавање дијалекатске лексике српскога језика резултирало је неколиким монографским публикацијама о пастирској терминологији, у којима је доследно спроведена лексичко-семантичка анализа језичких јединица које покривају ову сферу материјалне и духовне националне културе. Прва обимнија студија посвећена је пастирској терминологији Срема (Бошњаковић 1985), а избор ове тематике аутор образлаже чињеницама да је пастирство од давнина развијено код свих Словена, а и других народа на Балканском полуострву, те да његово присуство на тако широком ареалу и у различитим језицима омогућава шира компаративна и друга лексичка и језичка истраживања. Један од главних разлога због којих се Ж. Бошњаковић опредељује за проучавање и описивање пастирске терминологије јесте слаба изученост ове проблематике у тадашњој сербокroatистици и несистемност постојећих лексичких збирки (Бошњаковић 1985: 1). Слични разлози детерминишу и настанак *Пастирске терминологије Кривовирског Тимока* (Ракић-Милојковић 1993) и *Пастирске терминологије Пећког Подгора* (Јашовић 1997), с обзиром на околност да није било радова ове врсте за подручја североисточне Србије, односно Косова и Метохије. Истакнута је потреба да се пастирска лексика побележи како би се отргла од заборавља услед динамичног развитка српског села и убрзаног уништавања лексичког фонда који прати поједине занате, али и како би се грађа могла упоређивати са грађом других сличних зона (Ракић-Милојковић 1993: 11–12; Јашовић 1997: 7). Компарирање резултата до којих се у наведеним истраживањима дошло показује да два различита типа сточарења – равничарско у Срему и сезонско у планинским пределима Србије – са собом носе специфичности у обиму, структури и садржају лексичког инвентара. Уочено је да ванјезички фактори значајно утичу на језичка факта у домену терминологије пастирства. Конфигурација тла и начин гајења стоке узрокују лексичку и семантичку разубојеност у оквиру овог терминолошког поља, а разлике се испољавају и на

плану културне и језичке интерференције, експлициране у степену карпатско-балканског утицаја. Заједничка карактеристика пастирских назива за сва три испитана терена српског језичког простора јесте да се „овај лексички домен не може сматрати уско специјализовано термилошким, пошто већина назива припада општем фонду речи свакодневне комуникације у сеоској средини” (Ракић-Милојковић 1993: 12), тако да ова скупина чини део општег лексичког дијалекатског фонда (Бошњакловић 1985: 2; Јашовић 1997: 9). Аутори су сагласни у вези са функционалном искоришћеношћу датог терминосистема и његовом колоквијалном употребном вредношћу у народним говорима.

Циљ прикупљања и лингвистичке обраде грађе из домена сточарства није само потврђивање постојања појединих језичких чињеница и бележење слоја који неповратно измиче ка периферним орбитама лексичког система, пре је то покушај да се научно објасни механизам функционисања једног отвореног лексичко-семантичког поља, да се истражи природа везе међу његовим члановима, као и утицај језичких и изванјезичких фактора који те односе детерминишу. Релације унутар дате области граде разгранату и сложену лексичку структуру, која захтева посебан методолошки приступ. Лексичко-семантичка анализа пастирске терминологије у све три монографије заснива се на поставкама теорије семантичких микропоља Н. И. Толстоја (Бошњакловић 1985: 4; Ракић-Милојковић 1993: 15; Јашовић 1997: 15–16), са извесним модификацијама и прилагођавањима природи грађе. При систематизовању и анализи лексичког материјала полази се од Толстојевог класификационог модела који предлаже тростепену хијерархијску структуру семантичког поља:

1. интегрално-диференцијални знак (хијерархијски највиши);
2. диференцијални знак опште семантичке класе (хијерархијски нижи);
3. диференцијални знак специфичне семантичке класе (хијерархијски нижи у односу на диференцијални знак опште семантичке класе).

Наведени принцип структурне организације доследно је спроведен у обради пастирске терминологије, где се полази од хијерархијски највишег знака, односно општег назива семантичког поља, чија је функција да дато поље обједини и диференцира од осталих семантичких поља. Овај знак окупља максималан број семема са својим одговарајућим лексемама. Хијерархијски нижи је диференцијални знак опште семантичке класе, под којим се подразумевају све оне специфичности на основу којих се разликују значења речи у оквиру једног семантичког поља, тако да сужава инвентар лексема које се под њим окупљају, имајући притом као лексичку реализацију разне класе лексема. Знак који је подређен њему јесте диференцијални знак специфичне семантичке класе, на основу кога се врши лексикализација у појединачном смислу. Овај знак се може, зависно од семантичког садржаја датих лексема, изделити на диференцијалне знаке семантичких поткласа. Ових нижих категорија може бити више, чиме се код семема са

великом семантичком амплитудом избегава формирање већег броја семантичких поља. Дакле, приликом конструисања семантичког поља уводи се неколико врста диференцијалних знакова, помоћу којих се спецификација врши по вертикали од општег ка појединачном.

Полазећи од Толстојевих начела типолошког описивања и класификације речничког састава, Ж. Бошњаковић поставља чврсту методолошку базу за лексичко-семантичку систематизацију пастирске терминологије. Аутор се одлучује за табеларну презентацију семема и лексема за испитивани простор у целини, јер се овим поступком, осим економичности и прегледности грађе, постиже јаснија перцепција семема и њима одговарајућих типова лексема (простих и сложених) и лако се уочава лексичка синонимија на основу које се могу радити лингвистичке карте. Предмет централне лексичко-семантичке анализе је целокупни корпус пастирске терминологије са подручја Срема, разврстан у осамнаест тематских група према логичком следу ствари и појава:

1. општи називи домаћих животиња
2. називи врсте *Equus caballus*
3. називи врсте *Equus asinus*
4. називи врсте *Bos taurus*
5. називи врсте *Ovis aries*
6. називи врсте *Capra hircus*
7. називи врсте *Sus*
8. називи стоке према боји длаке
9. називи у вези са размножавањем стоке
10. називи за јављање животиња
11. узвици за дозивање и терање стоке
12. називи за болести стоке
13. називи смештајних објеката за стоку
14. називи особа које чувају стоку
15. називи прибора за терање стоке
16. називи прибора за паљење
17. називи неких предмета у вези са гајењем стоке
18. називи млека и млечних производа.

На основу интегралних семантичких знакова конструисана су 34 семантичка поља. Испод назива семантичких поља, који су у исто време и интегрални семантички знакови, хијерархијски је распоређен максималан број семема са својим одговарајућим лексемама (Бошњаковић 1985: 2–3).

Одступања од Толстојевих постулата присутно је и у раду С. Ракић-Милојковић, с обзиром на чињеницу да нису формирана семантичка микропоља за сваки испитивани пункт понаособ (Криви Вир и Јабланица), већ су оформљена семантичка поља за испитивани терен у целини. Овим поступком *Пастирска терминологија Кривовирског Тимока* методолошки прати *Пастирску терминологију Срема*, са разликом у начину представља-

ња истраживачких резултата. С. Ракић-Милојковић се одлучује за нешто функционалнији модел садржан у децималном означавању семема и одређеном поретку бројева који треба да покажу хијерархијски редослед одређених диференцијалних знакова (Ракић-Милојковић 1993: 15). Корпус са терена Кривовирског Тимока састоји се од 27 тематских раздела:

1. општи називи домаћих животиња и називи већег броја скупљене стоке
2. називи врсте *Equus caballus*
3. називи врсте *Equus asinus*
4. називи врсте *Bos taurus*
5. називи врсте *Ovis aries*
6. називи врсте *Capra hircus*
7. називи врсте *Sus*
8. називи животиња према боји длаке и називи везани за расност, изглед и особине стоке
9. делови тела стоке, месо и кожа
10. размножавање стоке и називи младунчади према неким особинама
11. називи за испуштање гласова животиња
12. узвици за дозивање или терање стоке и узвици за упрезање и испрезање коња и говеда
13. особе које чувају стоку и неке радње у вези са „чувањем стоке”
14. смештајни објекти у сточарству
15. сточни измети
16. сезонско сточарење
17. исхрана и напасање стоке
18. називи везани за сено
19. прибор за терање стоке
20. предмети за тимарење, спутавање и обележавање стоке
21. кастрирање стоке
22. употреба стоке као радне снаге
23. млеко и млечии производи
24. вуна и њена прерада
25. прибор за паљење ватре
26. називи радњи у вези са болешћу стоке и називи неких сточиих болести.
27. врсте пастирских игара и пастирски музички и инструменти.

У оквиру сваког тематског раздела грађа је груписана у одговарајућа семантичка поља, којих укупно има 54.

Сличан метод хијерархијске организације корпуса примењен је и у *Пастирској терминологији Пећког Подгора*, али без маркера којима би се упућивало на рангирање семантичких обележја. Уместо семантичких поља Г. Јашовић се, ради боље прегледности, опредељује за тематске области. Грађа из Пећког Подгора подељена је у 31 тематску целину:

1. општи називи домаћих животиња и називи већег броја скупљене стоке на паши
2. називи коња
3. називи магараца
4. називи мазге,
5. називи говеда,
6. називи оваца
7. називи коза
8. називи свиња
9. називи животиња према боји длаке и руна
10. називи с обзиром на расу, изглед и неке особине стоке
11. делови тела стоке, месо и кожа
12. размножавање стоке и називи младунчади према неким особинама без обзира на врсту
13. називи за испуштање гласова животиња
14. узвици за дозивање или терање стоке
15. особе које чувају стоку и неке радње у вези са чувањем стоке
16. смештајни објекти за стоку
17. сезонско сточарење
18. исхрана и напасање стоке
19. називи у вези са сеном и садевањем стогова
20. сточни измет
21. прибор за терање стоке
22. називи предмета за тимарење и спутавање стоке
23. предмети за обележавање стоке
24. кастрирање стоке
25. употреба стоке као радне снаге
26. млеко и млечни производи
27. вуна, прерада вуне и длаке других животиња
28. прибор за паљење ватре који користе пастири
29. називи неких сточних болести
30. пастирске игре и забава
31. опрема пастира

Лексика тематске групе даље је разврставана у зависности од лексичког богатства саме групе.

Пастирска лексика у наведеним радовима представљена је као аутономни систем, који има своје принципе и динамику развоја, законитости унутрашње организације, механизме функционисања елемената унутар система. Овде примењена тематска класификација потпуно и свеобухватно манифестује успостављање дијалектичке везе између језичке и објективне стварности и доказује основни постулат когнитивистике да се везе које реално постоје међу појмовима пресликавају на језичком плану у виду сложених корелација међу лексемама, односно да је структурирање лексичког

система у лексичко-семантичке групе према општости интегралног семантичког обележја лингвистичка алтернатива устројству менталног лексикона. Примена метода семантичког поља у проучавању лексике овога типа омогућује адекватну процену одраза објективне стварности у језику и даје потврду системске организације лексике. У процесу структурирања поља испољавају се особености језичког сазнања и разоткривају његове национално специфичне црте. Упоређивањем резултата истраживања спроведених на српском језичком простору могу се издвојити сличности и разлике у сфери гајења стоке на подручјима Срема, североисточне Србије и Метохије и на основу тога екстраховати специфичности дијалекатске језичке личности, што доприноси концизнијој реконструкцији датог фрагмента и његовој прецизнијој интерпретацији на дијалекатској језичкој слици света.

Опште запажање јесте да је у испитиваним српским говорима знатно већи број термина који се односе на називе радњи, предмета и осталог у вези са стоком и сточарењем од оних који се директно односе на животиње (Бошњаковић 1985: 87; Ракић-Милојковић 1993: 83; Јашовић 1997: 109). Аутори су сагласни у констатацији да је пастирска терминологија отворен систем и да је у нераскидивој вези са другим терминологијама, нарочито ратарском, ботаничком, терминологијом куће и покућства, тако да су неминовна преклапања периферних семантичких поља са другим терминосистемима. Основни лексички фонд је словенски и то је чињенично стање за све три области, што антиципира закључак да је поред ратарства узгој стоке био једна од виталних делатности старих Словена и да је њихов начин сточарења оставио најдубљег трага у свести и језику српског човека. У оним доменима који нису били нарочито блиски Словенима, а у које спадају пре свега називи везани за овце, млеко, смештајне објекте за стоку и неко посуђе, присутне су старе позајмљенице из карпатско-балканског ареала. Влашки моменат и карпатски тип сточарења имају неоспоран утицај на словенско планинско становништво. Српска дијалекатска језичка слика света показује сегменте у којима је интензитет интерференције снажнији, а у којим доменима везаним за сточарство је спорадичан, чак минималан. У појединим зонама очекује се јачи уплив влашког елемента, међутим, изненађују подаци са подручја Кривовирског Тимока, где „изостаје свежа рецентна лексика румунске провенијенције”, иако су Срби и Власи територијално блиски народи и у непосредном су социјалном контакту (Ракић-Милојковић 1993: 85). Погранична подручја изложена су интензивнијим утицајима са стране, што је, као последица културне и језичке интерференције и социјалних саодноса, евидентно у мултиетничкој и мултилингвалној средини Пећког Подгора. У Пећком Подгору регистрован је одређени број термина турског и албанског порекла за именовање појединих реалија. Највећи број турцизама присутан је у тематском блоку који се односи на коње, док су неки називи за коњску опрему немачког порекла (Јашовић 1997: 110). Инфилтрирање германског лексичког материјала осетније је у

сремској пастирској терминологији. Ж. Бошњаковић немачки утицај објашњава екстралингвистичким фактором, тачније, околношћу да Словени нису у почетку гајили коње, и да су доласком у контакт, прво са Турцима, затим с Немцима, преузели знатан број њихових термина у вези са особинама, узвицима и болешћу ових животиња (Бошњаковић 1985: 88). Турцизми су доминантнији слој позајмљеница на Косову и Метохији, где није занемарљив ни уплив албанске лексике, што веома често узрокује појаву контактне синонимије и обезбеђује обиље синонима на овом терену (Јашовић 1997: 109). Контраст приликама на Косову и Метохији представља стање у областима североисточне Србије уз румунску границу: „Без обзира на чињеницу да је српско становништво у овим селима са свих страна окружено влашким живљем, у говору Кривог Вира и Јабланице утицај румунског језика своди се на малобројне лексичке позајмљенице.” (Ракић-Милојковић 1993: 13). Ослабљени процес лексичког позајмљивања резултује незнатним бројем примера код којих се за исту реалију појављује већи број лексичких реализација и не нарушава успостављени однос: једна семема према једној или највише две лексеме (Ракић-Милојковић 1993: 84). Лексичка варијантност различито се испољава у различитим тематским групама. За говор Срема Ж. Бошњаковић истиче велику лексичку шароликост код назива детаља неких предмета (Бошњаковић 1985: 87), док је у околини Пећи уочена лексичка разноликост код поља за терање и дозивање стоке, за испуштање гласова животиња, за именовање овчарских штапова. Микросистеми унутар поља развијају властите системске релације и функционишу по сопственим принципима, што се манифестује у парадигматским односима међу конституентима. У тематском домену пастирске терминологије синонимија је редовна лингвистичка појава, при чему је позајмљивање само један од механизма усложњавања синонимских редова, а самим тим и богаћења термилошког корпуса. Продуктивнији начин је деривациона синонимија, јер се афикси понашају као модификатори основног значења речи, тако да се помоћу суфикса актуелизује конотативни слој значења и варирају неутрални називи у правцу експресивног израза, од деминутивно-хипокористичног до аугментативно-пејоративног, што је посебно изражено у пољима везаним за називе животиња. У тим творбено-семантичким елементима¹ фиксирани су аутентичне особине дијалекатске језичке личности, тачније, специфична језичка интерпретација поимања реалног окружења носилаца говора.

¹ Прикупљену лексику карактеришу богате творбене могућности. Није занемарљив број морфолошки различитих ликова, пре свега оних са суфиксацијом моционог и немодиционог типа. Суфиксална анализа показује ниску фреквенцију појединих суфиксалних типова, полисемичност појединих наставака и уједначеност творбених могућности. Међу најпродуктивнијим суфиксима за извођење именица мушког рода у испитиваним говорима су *-ак*, *-(j)ак*, *-ан*, *-(j)ар*, *-ац*, *-оња*, у Срему и *-ач*, *-ар*, *-ер*, *-аш*, *-ош*, за женски род *-а*, *-ина*, *-ица*, *-уља*, *-ка*, *-ија*, *-киња*, *-уша*, *-ача*, *-оша*, а за средњи *-че*.

У испитиваним подручјима испољава се некохерентност мотивације у семантичким пољима, тако да се о генералној мотивисаности пастирских термина не може се говорити (Бошњаковић 1985: 88; Ракић-Милојковић 1993: 84). Најочигледнији пример мотивисаности назива животиња према боји уочен је код великог броја зоонима. Називи животиња мотивисали су термине за означавање особа које чувају стоку или затворених смештајних објеката. Термини за гравидне женке и термини за доношење младунчади на свет мотивисани су самим називима младунчади. Код домаћих назива болести најчешћи основ мотивације је последица тог обољења. У домену формирања назива као општа црта уочава се законитост да у појединим тематским сегментима доминира одређени тип мотивације, што прераста у карактеристичну појаву српског пастирског терминосистема.

Ареално проучавање пастирске терминологије на српском језичком простору и компарирање резултата истраживања пружају поуздане податке за реконструисање сегмента сточарства на српској дијалекатској слици света. Поређењем добијених података за сва три пункта (Срем, Кривовирски Тимок, Пећки Подгор) могу се извести неколике карактеристике националног менталитета и неке опште тенденције у начинима гајења стоке у различитим крајевима српске земље. У дијахронијској равни пастирство је заузимало језгрени позицију у језичком сазнању српског народа, коју му је обезбеђивала дуга традиција сточарења као основног начина живота и битисања на овом поднебљу. На синхронном плану пастирско занимање је донекле очувало централни идеографски статус само у појединим руралним срединама, у чијим се говорима репрезентује преко функционално активног лексичког фонда. На основу укупног терминолошког инвентара и његове лексичко-семантичке класификације и категоризације, констатује се да квантитет назива везаних за поједине животиње показује реалну ситуацију на терену. У сремској пастирској терминологији највећи број термина односи се на коње, говеда и свиње, што је последица чињенице да се те врсте најчешће у Срему гаје. Распоред и богатство ових термина различити су у зависности од конфигурације тла, начина и услова живота, па је, тако, више назива за свињу регистровано у селима где има хрстове шуме, а назива за чување стоке тамо где има пашњака (Бошњаковић 1985: 87). Лексичке јединице које попуњавају тематску област везану за узгој животиња најреалније интерпретирају стање у објективној стварности. У терминологијама пастирства Кривовирског Тимока и Пећког Подгора у овој сфери именовања доминирају термини који се тичу оваца и говеда. Очекивано је да је у планинским пределима (на обронцима јужног Кучаја у североисточној Србији и у селима разбијеног типа у околини Пећи) овчарство најразвијенији вид занимања сточарством. Планинско сточарење укључује и гајење коза и магараца, али у далеко мањем броју, што се лингвистички одражава статистиком у терминолошком фонду. Интересантан је податак из Пећког Подгора о несразмери термина који се односе на коње са бројем узгајаних грла по домаћинствима (Јашовић 1997: 110), што би

се, можда, могло објаснити ранијим стањем у расподели стоке. Јашовић примећује тенденцију ишчезавања појединих сточарских термина из говора, и своју тврдњу образлаже чињеницом да се готово петина фонда актуелног у првој половини 20. века данас не употребљава. Констатација је изведена на основу податка да је у *Речнику косовско-метохијског дијалекта* Глише Елезовића (1932, 1935) забележено око 290 лексема које се непосредно или посредно односе на домаћу стоку, од чега је 250 још увек део активног речничког фонда, док се 40 у Подгору више не користи.

Широк спектар екстралингвистичких фактора (климатски услови, рељеф, географски положај насеља, историјска струјања, миграције, карпатско-балканска традиција, социјалне и културне везе, технолошка револуција) утицао је на формирање пастирских терминосистема и читава се у саставу, форми и садржају његових конституената. Језички елементи интегрисани у изразу и значењу лексичких ознака манифестују историјске и традиционалне елементе развоја сточарства на овим просторима. Значајан допринос у расветљавању изванјезичких и језичких чинилаца који су обликовали вокабулар у домену сточарства пружа тематски речник, какав свака од прегледаних лексиколошких студија овога типа садржи и који је у функцији вербалне репрезентације описаног фрагмента стварности. Ж. Бошњаковић прилаже речник од 1200 узбучених простих и сложених назива, *Речник* у монографији С. Ракић-Милојковић садржи 950 одредница, док најбогатију речничку збирку, којом је обухваћено 1800 термина, презентује књига Г. Јашовића. Инвентар терминолошких / лексичких јединица са различитих терена српског говорног подручја рефлектује природна, антропографска, културна и лингвистичка обележја датог микросистема у народним говорима. Пописана пастирска / сточарска лексика представља значајан и поуздан корпус за вишеаспектно проучавање материјалне традиционалне културе српског народа, а са становишта науке о језику пружа могућност реконструисања једног аутохтоног, аутентичног и кохерентног терминолошког система, чије јединице на дијалекатским мапама исписују типичне социјалне, етнопсихолошке и фолклорне одлике конкретног колектива и његове наивне представе о појавама у реалном окружењу. Успостављање корелације пастирских терминологија из три различита српска предела и међусобно упоређивање говорних зона у овој категорији језичког сазнања значајно је из перспективе ареалног испитивања језичких појава, како на српском језичком простору, тако и у општесловенском и општекарпатском контексту.

Студије о пастирској терминологији из Срема, Метохије и са североистока Србије делом су избрисале белину на дијалекатској слици света у оној сфери материјалне културе која представља њен изворни слој. У временским координатама мапиран је синхронијски пресек (осамдесете и деведесете године 20. века), што не искључује историјску перспективу сагледавања појава и њихово расветљавање у дијахроној димензији. Просторне координате мреже системске репрезентације пастирског терминосистема

ареално се шире према југоистоку и попуњавају се материјалом из призренско-тимочких говора. Фрагмент сточарства на дијалекатској слици света српског језика из ове говорне области у великој мери осветљавају радови Недељка Богдановића, који актуелизује овај сегмент језичке стварности покретањем научноистраживачког пројекта *Лексика пастирства*, који се реализује у Огранку САНУ у Нишу, под руководством професора Недељка Богдановића и надзором академика Александра Ломе. Рад на пројекту представља финалне резултате деценијских истраживања Н. Богдановића у домену пастирске лексике и његових залагања да се лексика пастирства са подручја призренско-тимочких говора сакупи и систематски обради. У том циљу проф. Богдановић сачинио је *Упитник за прикупљање сточарске лексике*, на основу којег је забележена грађа из тридесет девет пунктова за сва три говорна типа (тимочко-лужнички, сврљишко-заплањски и јужноморавски). Грађа добијена по *Упитнику* послужила је као основни извор за *Пастирски речник*, лексикографски подухват Н. Богдановића у оквиру наведеног пројекта, који обухвата три хиљаде јединица и омогућава реконструисање сегмента сточарства на језичкој слици света југоисточних српских говора, што је наш задатак у стварању колективне монографије посвећене лексички пастирства и пастирења.

Заслуге проф. Богдановића за допринос српској науци о језику су вишеструке, а дијалекатска лексикологија и лексикографија плодносни су планови његових научних активности. Тематска сфера сточарства заокупљала је истраживачку пажњу нашег уваженог дијалектолога још у најранијим фазама научног рада. У том смислу значајан је његов осврт на проблематику тематске систематизације пастирске лексике (Богдановић 1979) много пре монографских публикација у којима је разрешена системска организација овог семантичког поља. Његово интересовање у домену сточарења продубљено је попуњавањем упитника за *Општекарпатски лингвистички атлас* у Топлом Долу (код Пирота), а питања која се тичу реалија сточарске делатности и информације том приликом добијене инспирисали су га да на промоцији Седмог тома ОКДА одржи надахнут говор о присуству пастирске лексике југоисточне Србије у *Атласу*, с посебном пажњом на одсуство одговора и с подстреком да се стање приказано на картама делимично коригује додатним истраживањима. Ти напори реализовани су путем провере грађе на терену, попуњавања упитника у неистраженим пунктовима, успутних записа из обилажених села и селектирања материјала из постојећих дијалекатских речника, а резултирали су формирањем *Пастирског речника* и радовима публикованим у релевантним зборницима. Вредне податке професор је оставио српској ономастици у прилозима о микротопонији сврљишког краја (Богдановић 2005), где важно место припада топонимима зоонимског порекла, из којих се чита поимање позиције, улоге и значаја животињског света у наивним представама о нераскидивој повезаности човека и природног окружења. Трансформација зоонима у ојкониме и микротопониме пред-

ставља језичку појаву која извире у интуитивном схватању међусобне зависности човека, осталих живих бића и земље на којој човек живи и од које живи. Пашњаци и обрадиви локалитети у функцији су човековог опстанка, стога их носиоци говора на когнитивном нивоу асоцијативно повезују са одговарајућом реалијом, што се на комуникативном плану манифестује ословљавањем апелативом који се временом учвршћује у систему назива и добија својства језичке ознаке – топонима. Онимизацију сточарске лексике Н. Богдановић објаснио је у поговору за књигу В. Вукадиновића *Топоними зоонимског порекла* (Вукадиновић 1996), која доноси прегледну семантичку класификацију топонима и микротопонима мотивисаних називима животиња. Захваљујући залагањима и ажурности проф. Богдановића, југоисточни српски говори имају угледну традицију проучавања сточарске лексике. Неоспоран је његов утицај на студенте и сараднике да концепт сточарства разрађују са различитих аспеката и да дијалекатску мапу српских народних говора обogaђују моделима репрезентације и интерпретације овог сегмента стварности на призренско-тимочком терену. Опадањем узгоја стоке и у овим областима, претежно планинским или брдско-планинским, постепено нестаје и лексика везана за овакав тип сточарења. Савремена ситуација у лексичком систему коригује расподелу јединица у орбитама семантичког поља, али у сврљишком крају сточарска лексика одолева потпуном истискивању из централне зоне, с обзиром на то да је овчарство било главна делатност сељака и да је и даље присутно у свести колектива као основа људске егзистенције, па је самим тим овај когнитивни конструкт опстао у средишту менталног лексикона, а његова вербална манифестација задржала жижну позицију у вокабулару. Савремено стање језичке ситуације у домену сточарства приказано је на примеру лексичко-семантичког описа и лексикографске обраде сточарске лексике села Лозана (Јоцић 2005). Д. Јоцић валоризује семантичку и прагматичку вредност јединица датог микросистема, у чијим су фонским елементима записани кодови народне етике и филозофско поимање животних прилика из којих се чита аутентично схватање Лозанаца да „човек који не чува или нема стоке сматра се несрећним човеком, осећа се беспомоћним, увек је бојажљив и *насећан*. (...) уз њиву, а пре свега уз квалитетну ливаду и добру испашу за крупну и ситну стоку, појату и шталу и са стоком осећа се сигурним јер се види *његов газдинлак*” (Јоцић 2005: 7). Најчешће чуване врсте стоке у Лозану су овце, козе и говеда, што је у језику афирмисано адекватним изразом, јер се највише забележених термина односи управо на наведене животињске врсте (Јоцић 2005: 53). Поред назива неутралног карактера којим се брав или грло означава према боји вуне или длаке, према узрасту, према некој физичкој особини или понашању, према квалитету или некој специфичној карактеристици, човек је стоци давао имена и на основу личне процене и оцене, јер је према стоци, која му је била главни извор средстава за опстанак и преживљавање, развијао емоционални однос и ту је емотивну компоненту уграђивао у именовање домаћих животиња. Субјективни став према објективној

стварности језички се манифестује формирањем експресивних јединица у категоријама квалификације и номинације, у чијој су формалној и значењској структури најдубље одражени начин концептуализације света и креативност дијалекатске језичке личности. Пастирску слику Д. Јоцић употпуњује чобанским играма, инструментима, легендама, обредима, митским елементима, говорним народним творевинама, којима су сврљишки сточари оплемењивали свет и осмишљавали живот. У семантичкој структури речи и фолклорним садржајима треба тражити кључ за дешифровање традиционалне културе, етнопсихологије и менталитета конкретне говорне заједнице, јер су у језику и обичајима складиштени биолошки, историјски, социолошки, психолошки, културолошки фактори формирања аутентичног погледа на свет. У обликовању старопланинског начина поимања стварности и модела његове вербализације не треба занемарити елементе балканско-карпатског и утицаја других јужнословенских традиција.²

Лексика народног говора представља базу наивне категоризације стварности, а лексичко значење носилац је особености поимања света и живота говорника на датом ареалу, због чега су дијалекатски речници валидна документа за реконструисање и концептуалне и језичке слике света одређеног социјума. Гносеолошки и аксиолошки карактер дијалекатских лексикона и збирки речи обезбеђује им статус поузданих извора на којима се могу темељити когнитивно-семантичка и лингвокултуролошка проучавања. Примена метода семантичког поља у проучавању речничког састава ствара могућност за адекватну процену одраза објективне стварности у језику и даје потврду системске организације лексике (Чигашева 2002: 266). Организација речничког материјала по моделу семантичког поља у корелацији је са устројством менталног лексикона, који представља везу когнитивних структура и лексичких значења, при чему рефлектује свеукупно знање, искуство, начин мишљења, менталитет, историју, психологију, митологију, духовну и практичну делатност конкретне језичке личности, што омогућава продирање у концептуалну слику света и идентификовање њених национално-културних специфичности (Шеина 2010: 69) и представља једну од форми систематизације језичког материјала (лексичког значења) у систему језика (Башарина 2007: 96). Семантичко поље усмерено је и на когницију, јер је свака семантичка структура по својој природи когнитивна, и на језик, јер је семантички садржај формално фиксиран и исказан јединицом лексикона. Свака јединица лексикона повезана је са осталим јединицама парадигматским и асоцијативним везама, што чини могућим хијерархијско рангирање чланова

² Лексичка грађа сведочи да је сточарство (пастирство) било развијено далеко пре доласка Турака у ове крајеве и да има „словенског наслеђа из ранијих епоха”. Велики број балканизма потврђује везу ове ареје са јужнословенским и другим језицима на Балканском полуострву (*шљеже, сугаре, копице, двизе, прч, куластра, вурда, сметана, сирутка*) (Јоцић 2005: 53–54).

у одговарајућим скуповима и истраживање лексике као целовитог система. Парадигматске релације које постоје у лексичко-семантичким групама одражавају реалне односе међу појмовима, тако да се у процесу структурирања поља откривају дијалектичке везе између језичких појава и ванјезичке стварности, механизми тих веза и његове законитости, испољавају се особености језичког сазнања и разоткривају његове национално специфичне црте. Метод реконструкције заступа хијерархијско начело устројства дијалекатског лексичко-семантичког система, са упливом екстралингвистичког фактора у класификациони модел лексике са архисемом 'сточарство', што се пресликава у тематској структури *Упитника за истраживање сточарске лексике* (састављач Недељко Богдановић). Упитник по којем је прикупљена грађа из четрдесетак призренско-тимочких пунктова одражава системност идеографске поделе и хиперо-хипонимску организацију сегмента сточарства на концептуалној и језичкој дијалекатској слици света:

1. Општи називи
2. *Ovis aries*
Узраст
Делови тела
Болести
Означавање и именовање по телесним одликама
Најчешћа имена бртва
3. *Capra hircus*
Исхрана и нега оваца и коза
Сточарски производи
а) од млека
б) од вуне и кострети
в) од коже
г) од меса
д) лучевине
4. *Bos taurus*
5. *Equus caballus*
6. *Equus asinus*
Болести коња и магарца
7. *Sus*
8. Живина
9. Сточарење
Рад са стадом
Рад са млеком
Рад са вуном
Рад са месом
Радници око стоке
Опрема пастира (капе, одећа, обућа, торбе)
Посуђе и посуде

Штап
 Узвици у вези са стоком
 Пси
 Звона
 Игре
 Остало

Структура *Упитника* когнитивни је рефлекс устројства концептосфере сточарства у чијем је средишту концепт овчарства (*Општи називи*, *Ovis aries*). Центар попуњавају појмови који су у непосредној вези са осталом стоком (*Capra hircus*, *Bos taurus*, *Equus caballus*, *Equus asinus*, *Sus*, *Живина*), док је периферија предвиђена за практичне манифестације сточарења (*Рад са стадом*, *Рад са млеком*, *Рад са вуном*, *Рад са месом*, *Радници око стоке*, *Опрема пастира* (*капе*, *одећа*, *обућа*, *торбе*), *Посуђе и посуде*, *Штап*, *Узвици у вези са стоком*, *Пси*, *Звона*, *Игре*), где се отвара према сферама које излазе из оквира сточарства и залази у друге концепте материјалне и духовне културе. Транспонованем елемената материјалног и духовног наслеђа носилаца говора и њиховог језичког осећања уобличава се ментални конструкт који се попуњава одговарајућим лексичко-семантичким садржајем.

Пастирски речник Н. Богдановића, на основу којег ћемо покушати да реконструишемо фрагмент сточарства на дијалекатској језичкој слици света југоисточних српских говора, демонстрира доминацију лексике овчарства и потврђује хипотезу имплицирану у *Упитнику* да концепт овчарства чини језгро концептосфере сточарства. С обзиром на чињеницу, која је састављачу *Упитника* добро позната, да овчарство од давнина има егзистенцијално важну улогу за становнике ових крајева, не чуди што је микросистем тер-

мина везаних за категорију *Ovis aries* бројем јединица најзаступљенији и творбено-семантички најразвијенији. Речнички материјал потврда је полазне претпоставке, јер више од трећине лексикографских јединица у *Пастирском речнику* припада микропољу 'овчарство', што му обезбеђује језгрени позицију унутар концептуалног и лексичко-семантичког поља 'сточарство'. Вишевековно искуство у области узгајања оваца и његов архетипски значај језички се манифестују дијалекатском лексикализацијом основног појма – *овчарштина*, што иначе није случај у осталим микротерминским системима из домена сточарства. Такође, није регистрован ни очекивани хипероним за дату лексему – *сточарство*. Ова чињеница, односно одсуство надређене лексеме и кохипонима јасно указује да је овчарство било главно занимање у југоисточној Србији и да економски, социјално, културолошки и језички превладава остале пољопривредне и привредне гране.

Разуђеност овчарске лексике огледа се у квантитативном богатству синонимских редова, односно у продуктивности граматичких и семантичких варијетета, као и у комплексној системско-структурној организацији и сложености парадигматских релација међу члановима. Начин посматрања и схватања појава изражен је у моделу категоризације објективне стварности, који се може реконструисати на основу вербалне репрезентације концепта. Бројност лексема у тематским групама поуздан је аксиолошки параметар за процену важности појединих категорија у свести сељака са југоистока Србије и репер на основу којег је могуће одредити које се то појединости у вези са овцама перципирају као значајне и због чега. Систематизацију терминологије овчарства спроводимо према критеријуму лексичке заступљености у лексичко-семантичким групама, како бисмо добили што реалнију представу о универзалним цртама и о лингвокултурним карактеристикама концепта овчарства на српској дијалекатској језичкој слици света.

Унутрашња структура микросистема манифестује однос човека према овом сегменту реалног окружења, који је у великој мери заснован на субјективном доживљају. Емоционални став говорника према реалијама које именује очигледан је у самом изразу или је утиснут у конотативне семантичке слојеве, одакле делује као имплицитна компонента, нијансирајући денотативни садржај експресивним обележјима. Тенденција субјективизације појмова карактеристична је когнитивно-лингвистичка црта у пастирској терминологији, али управо та лингвокултурна специфичност указује на егзистенцијални значај овога занимања за становнике југоисточне Србије.

Представа о домаћој животињи, преживару, која даје вуну, млеко и месо, у свести наивног човека далеко је сложенија и сликовитија од прототипичног семантичког оквира за женку *Ovis aries*. Она се у призренско-тимочким говорима, поред денотативне ознаке *овца/овца*, номинује и хипокористичима *овчица* и *овчица*, при чему творбени наставци сублимирају и у назив пројектују свеукупно искуство, поимање и осећање конкретне дијалекатске језичке личности према овој врсти стоке. Лексема *овца* језгрени

је репрезент концепта *овчарство*, и у идеографском и у језичком смислу. На појмовном нивоу, именована реалија је агенс концепта, примарна фигура према којој су усмерени остали актери сценарија у домену сточарства. Ситуиран у само једро концептуалног поља, појам овце концентрично окупља и увлачи у поље све елементе који су стварносно у директној или посредној вези са њим (учеснике, радње, објекте, предмете...), што се мисаоно преобликује у слику која схематски сегментира реалност. Схеме попуњавају концепт у чијој је жижи појам овце, који је на семантичком плану преведен у статус интегрално-диференцијалне семе вишег ранга. Иако је појам овце у мишљењу и језичком сазнању носилаца југоисточних српских говора апсолутна доминанта у пољу сточарства, у вертикалном менталном конструкту хијерархијски је подређен општим представама о домаћој животињи као појединачном комаду крупне или ситне стоке, односно наивном схватању о грлу као јединки иметка у стоци, језички израженим хиперонимима *брав*, *бравче*, *грло*, *запат*, *иманче*. Функцију архисеме, семантичког знака најопштије појмовне вредности, преузима обележје 'домаћа животиња', глобално и тематско значење збирних назива *стока*, *сточина*, *сточиште*, *сточница*, *домазљк*, *запат*, *расплод*, *стадо*, *булумента*, *буљук*, *сурија*. Ред општих назива за домаћу животињу сугерише значај реалије у менталној пројекцији сеоског живота и њен вредносни статус у поимању света од стране говорника. Основни садржински слој доминанте синонимског реда *стока* даље се спецификује, сужавајући перспективизацију конкретизаторима *крупна* ~ („говедо, коњи, магарци”), *ситна* ~ („овце, козе”), *пашићна* ~ („стока која се храни испашом, за разлику од шталске”), ~ *за домазљк* („стока одабрана за запат”), ~ *за приплод* („мушко бравче одабрано ради осемењавања”). Вербални репрезенти у категорији 'домаћа животиња' указују да се марва у језичком сазнању дијалекатске језичке личности перципира и позиционира као централни елемент стварности, да је појам стоке у фокусу наивног погледа за свет и имплицитно дешифрују појмовну метафору СТОКА ЈЕ БЛАГО. Поседовање стоке историјски је имало есенцијалну улогу у народном схватању благостања, економске моћи, породичне среће, стога лексема *домазљк* експлицира социјално-културну асоцијацију ДОМ ЈЕ ИМЕТАК У СТОЦИ. Како би се материјална стабилност породице (дома) осигурала, важно је било оставити *запат*, јединке одабране за приплод, које ће донети добитак и обезбедити домазлук. За иметак у стоци стечен током године постоји реч *расплод*, што доказује колико је приход у стоци значајан за економско-социјални статус сељачког домаћинства. Концептуализација стоке као највећег материјалног добра које се може поседовати – као имовинске драгоцености – укључује експресивну компоненту, која изражава феномен емотивног испољавања личности говорника, односно његов субјективан однос према извору добробити, преточен у конотативни садржај хипокористика *сточница* и пејоратива *сточина* и *сточиште*. Интензивирана афективност и у афирмативним и у негатив-

ним именованима језички је показатељ амбивалентности у менталитету традиционалног човека. Негативна оцена узрокована је, највероватније, обавезама које бављење стоком изискује, реалним напорима који се улажу у успешан узгој, док се у хипокористику активира читав сплет естетско-морално-емотивних знакова који основни садржај испуњавају хуманим приступом према другом живом бићу и низом осећања (брига, приврженост, дивљење, нежност, љубав) која сточар гаји према животињама које поседује. У конотативном слоју експресива *сточица* уткане су најфиније нијансе емотивног људског односа према животињи на коју је човек животно и професионално усмерен и од које има вишеструку корист. Посвећеност стоци и труд који се улаже у њен раст и развој резултирају успешном сточарском производњом и друштвеним угледом домаћина, стога је у сеоској средини од престижне важности број јединки запаћене стоке. У контексту друштвено-историјског развоја југоисточне Србије богатство се мерило квантитетом грла ситне стоке.

Ситна стока исте врсте окупља се у скуп назван *стадо*, који је, обично, под надзором једног чувара (пастира). Скуп оваца или коза већи од стада је *буљук*. Интегрална сема 'скуп домаћих животиња' диференцира називе у два линеарна низа на основу дистинктивних знакова 'исте врсте' – *стадо*, *буљук* и 'различитих врста' – *сурија*, *булумена*. Потпуну синонимију пара *сурија* и *булумена* разбијају вишезначност првог члана „скуп већег броја стоке, често разноврсне (оваца и коза); веће стадо, буљук; иметак у стоци” и допунска информација 'више стада различите стоке’ која платисемијом шири значење лексеме *булумена*. Термини у вези са стадом указују да је у свести говорника прототипично стадо – стадо оваца, а прототипична слика сточарења – стадо оваца на пашњаку. Типски елементи и особености сточарства на југоистоку Србије актуелизују се у тематској микрогрупи са инваријантом 'стадо', која концептуално одговара истоименом фрејму, у којем су садржана конвенционална знања, навике, искуство и обичаји носилаца југоисточних српских говора у домену пастирства. Концептуализација 'стада' као скупа оваца које заједно пасу и које су под надзором једног чувара (пастира) пресликана је у семантичком садржају лексичке ознаке (*стадо*), а когнитивно је утемељена у структури фрејма, који се разбија на уже менталне конфигурације 'чување у стаду', 'понашање стада', 'чувар стада'. Конструкција фрејма корелира са лексичко-семантичком организацијом скупа 'стадо', који се вертикално грана варирајући хиперонимску компоненту у правцима идеографске категоризације стварности, разоткривајући при томе карактеристике пастирења у датом ареалу.

Узгој оваца подразумева квалитетну исхрану, која се првенствено заснива на паши. Испаша је прототипични модел чувања оваца, што је језички документовано групом назива са интегралним знаком 'чување у стаду'. Доминантни појам у овој категорији је испаша, лексикализован именицом *паша*, која у испитиваним говорима реализује два значења „1. испаша (исхра-

на стоке изван утврђеног простора пашом и појењем). 2. травнатост површине за испашу (*Лоша паша овуј годину*)”, и мање конкурентним синонимом *пашалџк*. Стока која се храни (одгаја) испашом је *пашитна стока*. Вид исхране стоке на пашитним подручјима карактеристична је црта традиционалног пастирења, која подразумева сезонску селидбу стоке. Трансхуманца је била уобичајени модел старопланинског сточарења током топлог дела године (обично од априла до новембра) и прилика за културне и језичке контакте балканских сточара, чији су трагови евидентирани у терминолошком инвентару. Људи и стада заузимали су широки потес пашњака на планини, означен термином преузетим из турског пастирског вокабулара *сават* / *севат* / *суват* (Skok III: 366), на којем је подизано сточарско насеље *бачија*. Балканизам *бачија*, који су румунски пастири пренели преко Карпата (уп. рум. *basii*, Skok I: 85; ЕРСЈ 2: 269–9, 271), централни је термин у категорији чувања стада, јер у његов семантички садржај транспонован је идеографски опис процеса сезонског сточарења и инфилтрирани су обичајни обрасци пастирења на овим просторима. Значењска слојевитост и структурна комплексност овог термина – „1. сточарско станиште на савату (на пашњаку изван насеља); 2. начин испаше при којем се стадо напаса редом, 3. бачијање / бачијарење – летње истеривање оваца у планину и задржавање оваца више власника ради заједничке испаше, муже и прераде млека, место у планини са колибама и торовима где у летњим месецима бораве овчари, напасају овце и прерађују млеко” представљају прототипичну слику традиционалног сточарења на југоистоку Србије, која се формирала као резултат многовековних друштвено-културних интерференција у балканско-карпатској зони. Лексеме у овој скупини интерпретирају целокупну организацију пастирског живота и моделе гајења оваца у сточарским стаништима на планинама са колибама и торовима, где у летњим месецима бораве овчари, напасају овце и прерађују млеко. Фрејм ’сточарско станиште изван насеља’ терминолошки је богато попуњен, са лексичко-семантичким талогом из давне словенске прошлости и наносима каснијих друштвених кретања и културних струјања, што га чини најкомплекснијим склопом у структури поља сточарства. Уоквирени садржај који се односи на карактеристичан тип пастирења изван насеља оваплоћен је још и у називима *катун*, *појата* / *повата*, *трља*к, *трло*, *пашња*, *трла*, *јагрек*. Лексички чланови којима је лексикализована појмовна доминанта поуздано су, не само језичко, већ и историјско сведочанство за трансхуманцу као најактивнији и најпродуктивнији тип сточарења у старопланинском појасу и на ширем терену југоисточне Србије. Пуноћом садржаја, лексичко-семантичком варијантношћу, вишезначношћу термина, сложеним парадигматским релацијама међу конституентима, овај сегмент припада базним категоријама у сфери овчарства. Парадигматске везе међу кохипонимима интегрисаним општим знаком ’сточарско станиште изван насеља’ различитог су карактера, што је условљено локалним специфичностима узгајања оваца. Према

лексикографском дефинисању значења и њиховом рангирању у семантичкој структури речи (у *Пастирском речнику* Н. Богдановића) *катун* је примарно исто што и *бачија* „сточарско станиште”, док се другим по реду значењем изједначава са ознакама *трло*, *трла* (2), *трљак* (2), *пашња* „станиште за стадо на пашњаку”. Синонимски однос *катун* и *бачија* остварују са термином *појата / повата*, који, такође, секундарно реализује појмовну доминанту ’сточарско станиште изван насеља’. Илустративни опис дат иза дефиниције детаљно употпуњује изглед и функцију појате са свим елементима важним за опстанак људи и стоке изван насеља: „У оквиру појате постојала је колиба за пастира, са могућношћу да буде и магацин, за намирнице, млеко или сир, због чега су [такве колибе] имале и засебну просторију. Испред колибе је *трљак*, ограђен простор у којем је и сама појата, као стаја за смештај стоке, али и настрешница – *наслон*, *заслона*, *замет* од потки покривених грањем за заштиту стада од врућине, кише, ветра или снега. У оквиру станишта, али изван трљака су *стогови* и *лисници*. На прилазу појати је *страч* за пса. Цела појата (колиба и трљак) добро је ограђена, а улази се на *вратњицу / вракњицу*, на *порту* или на *лесу* – односно на примитивне вратнице од пружа... Појата је могла бити и скромније устројена, па да уместо колибе има кошару)” (Богдановић). Саставни део пастирског насеља је *трљак* „одређен простор испред стаје у којем овце бораве преко дана”, али се назив појављује и са значењем „привремено овчарско станиште на пашњаку током лета”, чиме ступа у однос синонимије са лексемама *трло*, *трла*, *пашња* и *катун*. Садржај који ови релативни синоними реализују углавном на другостепеном нивоу ’станиште за стадо на пашњаку’ актуелизује допунске компоненте, експлициране у опису јединица *трла*, иманентне и осталим члановима скупа – ’са настрешницом’, ’оградом’, ’кошаром за овчара’. Дистинктивни знак ’на њиви’ присутан је у семском саставу назива *јагрек / јегрек*, посебном језичком знаку за трло које није постављено на пашњаку. *Трла* првобитно означава ограђени простор, односно кошару за смештај стада на пашњаку, а потом је ова именица развила шире значење којим је обухваћен низ скромних објеката за привремени боравак стада и чобана на пашњаку. Семантичка издиференцираност лексичких јединица и њихова функционална испреплетеност потичу из ванјезичке стварности, од два различита типа станишта која су у свести говорника имала исту намену и циљ – испаша стада у летњој сезони – 1. станиште за стоку и људе и 2. станиште за стадо. Мигрирање стада у удаљеније планинске крајеве захтевало је дуго одсуствовање и потпуну промену у начину чувања животиња, што је изискивало озбиљнију организацију пастирског живота, стога су се у планинама градила читава насеља са смештајним објектима отвореног и затвореног типа за стоку, са колибама за пастире, са помоћним просторијама за прераду млека. У овај тип насеља спадају *бачија*, *појата* и *катун*. Друга врста сезонских станишта је покретно, привремено станиште стада и пастира на пашњаку, каква су *трла*, *трло*, *трљак*, *пашња*, односно *јаграк* на њиви,

а могу да значе и ограђене или затворене просторије за стоку у оквиру ширег сточарског комплекса. Међу вербалним средствима којима је репрезентован сегмент сточарских станишта на језичкој слици света југоисточне Србије уочава се лексичка доминација деривата од прасловенске основе **tbr-* > *trp-* (Skok III: 511): *трла*, *трло*, *трљак*. Лексичка варијантност, паралеле у суседним балканским језицима (рум. *tărlă*, буг. *търло*), семантички капацитет, интерпретативна флексибилност, творбени потенцијал ових изведеница језичке су чињенице на основу којих се може тумачити и реконструисати традиционално пастирење на југоистоку Србије. Наведени параметри упућују на констатацију да је *трло* / *трла* био практичан и веома заступљен вид пастирења. Практиковање покретних станишта поткрепљују додатни елементи – изведене језичке јединице којима се обележава место на пашњаку где је било трло: *трлина*, *трлиште*, *трљачиште*.

Од истог корена потиче и назив за место на којем овце пасу – *утрина*. За исту реалију користе се још лексеме *пасиште* и *ориште*. Истеривање стада на пашу је *изгон*. Стаза којом стадо иде на пашу номинује се редом синонима: *путања* / *путањака*, *путина*, *прогон*, *прокариште*, *потека*, *врвина*, *врвиште*, *прогониште*. Различита мотивација настанка ових речи и њихов солидан број занимљив су језички податак за разумевање значаја изгона стоке на пашу у наивној свести дијалекатске језичке личности. Стадо има свој утабани пут, јасно означену стазу којом се *изгони*, *тера*, *прокарује*, *прогони*, што је рутински елемент кретања стада и важна компонента у организацији традиционалног пастирења.

Народно схватање функционисања стада најексплицитније је испољено у квантитативно доминантној микрогрупи која се односи на испашу стада, која под заједничким обележјем *понашање стада* / *понашање оваца у стаду*³ окупља глаголске јединице: *мрте се*,³ *замрти се*, *замркти се*, *умрте се*, *умрkte се* „збије се укруг за време жеге”, *запладниле* / *запладњувале* „отпочеле подневни одмор у збијеном стаду”, *кроте* / *кротују* „мирно пасу”; *наплатне се*, *плизну се*, *попрскају се*, *разлеси се*, *разреде се*, *распреде се*, *расприште се*, *расприште се*, *распростру се*, *разврну се*, *раскроте се*, *рашчели се* „широко се распореде у пашу, лепо се распореде по пашњаку”; *разигра се* „спуштају се трком са стрмог пашњака”, *сваљују се* „најуре са пашњака у буљуку”, *не скацева се* „не смирује се на једном месту”, (иде) у *сампас* „кад стадо иде без пастира”. Прототипични сценарио садржи слику кротког стада широко распоређеног на пашњаку. У свести носилаца говора пожељна ситуација повезује се са реалијама и појавама које асоцирају појам ширине (леса, пређа, платно, рој пчела), односно простирања у простору, захватања великог простора ширењем, који су у основи наведених метафоричких вербалних ознака.

³ „Од свих животиња које иду групно на пашу, мрте се само овце, када се збију, збоду главе и тешко дишу, потпуно умирене и безвољне” (Богдановић).

Обавезни елемент сценарија 'стадо' је фрејм 'пастира', који обухвата конвенционална знања носилаца говора о чувару стада и културно утемељене појединости у вези са пастирењем карактеристичне за дати простор. Заступљеност овога занимања одражена је синонимским именованима за сва три рода: *пастир*, *овчар*, *чобанин*; *пастирица*, *пастирка*, *овчарица*, *овчарка*, *чобанка*; *пастирче*, *овчарче*, *овчаре*, *чобанче*, чији семантички садржај манифестује културно-историјску чињеницу да су овце чували мушкарци, девојке и деца старијег узраста. Посебном домену у оквиру фрејма 'пастир' припадају особе које су се бавиле јагањцима. Женске особе, обично жене овчара, задужене да бораве на појати у време јагњења оваца номиноване су лексемама *јагничарка*, *јагништарка*. Оне којима „посао јагњења лако иде” добијале су језичку ознаку *јагњалка*. *Јаганчар*, *јагничар*, *јагништар* имали су радну обавезу да чувају и пасу јагњад. Конфигурацију датог фрејма употпуњује домен 'пастира на бачији'. Особа која живи и ради на бачији маркирана је именима *бач*, *бачар*, *бачијар*, *бачеож*. Укућанин коме у патријархалној заједници припадне дужност да живи на бачији (појати) и да брине о пашитној стоци означен је јединицом *појатар* / *поватар*. Главни пастир на бачији је *ћаја* / *ћајаја*, а његови помоћници су *поћеник* / *поченик*, *поганич*, *чирак*. Вишевековно колективно искуство у области узгајања оваца одразило се на формирање прототипичног профила сточара, а то је на југоистоку Србије, судећи по броју назива и разрађености домена, *бачијар*. Бачија, као карактеристичан облик сточарења на југоистоку Србије, функционише до јесени, а дан када се „растура” језички је маркиран синтагматским спојем *овча свадба*, чији главни члан указује на свечарски моменат обележавања краја сезоне.

Мањег је обима, али је присутан и домен пастира на трлу, који је исказан јединицом *јегречар* и њеним садржајем „пастир који борави на трлу (на јегреку), који ноћи код стада”. У расподели пастирских послова отвара се још један домен – пастир *јаловар*, чија је функција да брине о немужним грлима, која посебно пасу и спремају се за продају. Конститутивна категорија фрејма свакако јесу сточари номади, звани *Ашани*, *Каракачани*, *Црновунци*, *Црнорунци*, који су, према запису у *Речнику Црне Траве* (Стојановић 2010), на Чемернику били активни до деведесетих година 20. века. Пореклом из Грчке, са планине Пинд, Ашани су се расељавали на Балкану и као номади насељавали Стару планину, остајући препознатљиви по сорти оваца црног руна коју су узгајали (каракачанска овца, у нашим говорима *ашанска овца*, чиме су мотивисани називи *Каракачани*, *Црновунци*, *Црнорунци*) и по технологији справљања качкаваља.

Основни задатак сточара је да *мири*, односно *намирује* стоку, што подразумева послове у вези са храњењем, појењем, тимарењем грла, чишћењем штала, торова. Глаголске јединице са општим значењем „обавља свакодневне послове око стокe” интегрисхе у лексичко-семантички микроскуп

кохипониме *пасе́* „чува на паши (пашитну стоку)”⁴, *испа́ша* „чува стадо на пашњаку за време летњих месеци”, *бачева* „чува стадо на бачији”, *пушта*, *истерује*, *искарује* „изгони стадо из стаје или из обора на пашу”, *испуди* „истерује стадо на пашу и остави без пастира, у сампас”, *запладни* „отера стадо у пландиште, ради подневног одмора”, *запландује* „смири стадо оваца за подневни одмор”, *раскарује* „растерује, разбија стадо које се умртело у подне ради паше”, *сколи* „смири, савлада стадо”, *навикује* „комуницира са стадом појачаним гласом”, *прти* „идући први у колони пробија стазу кроз снег (о пастиру) да би омогућио стаду да дође до појила или ранила”. Поједини чланови скупа ступају у парадигматски однос синонимије (*пасе*, *испаша*; *пушта*, *истерује*, *искарује*, *испуди*; *запладни*, *запландује*), што је израз потребе да се оно што се у свести народа поима као важно у одређеној категорији стварности језички обележи. Формирање више ознака за исту радњу јесте резултат настојања дијалекатске језичке личности да је истакне. Дијалекатски је облик *овчарује*, којим народ именује посао овчара. С обзиром на заступљеност овога занимања у планинским крајевима југоисточне Србије, оправдана је тежња носилаца говора да свакодневним активностима дају адекватан језички израз. Лексикализација идеографске вредности ’бави се овчарством, обавља овчарски посао’ доказ је исконске људске тежње да се вербално маркирају појаве из непосредног окружења, и управо су такве речи носиоци лингвокултурних специфичности. Глагол *овчарује* показује колики је економски и друштвени значај имало овчарство у овим крајевима, као и чињеницу да је бављење овчарством прешло у занимање и да су радници који су се њиме бавили за свој посао добијали адекватну материјалну надокнаду.

Фрејм пастира у периферној зони попуњавају елементи пастирске опреме. Споредни слој пружа занимљиве податке за реконструкцију спољашњег профила старопланинског пастира, чије су неизоставна обележја: прут (*бич*, *бичало*, *бод*, *кривак* / *криваг*, *кривачка*, *тојага*, *кукаља*, *кукач*, *кукача*, *кукљеста тојага*, *матина*, *наредовчена тојага*, *омашак*, *омьшљак*, *опанцак*, *прут*, *пруте*, *прутле*, *пруче*, *прутък*, *товага*, *товаче*, *товашика*, *чамалуга*, *цилитка*, *шибинка*), свирала (*дудук*, *дудуче*, *свирала*, *свирка*, *гајде*, *гајденица/гајдунница*), торба (*јенцьк*, *дисази*, *тарачуг*, *торбица*, *торбаљћа*), чарапе / обојци од коже (*навоште*, *наглавак*, *наглавка*, *нажуљак*, *назујка*, *натикалац*, *натикач*, *ногавице*, *скорње*, *увијачи*), капа (*баретина*, *гугла*, *кавук*, *капељача*, *ћулавка*, *ушанка*, *ушанчица*) и кожух (*кожув* / *кожук*, *кожуче*, *кожуљак*, *масленик*).

Репрезентација фрејма ’пастир’ и лексичко-семантичка интерпретација радњи које пастир обавља сегменти су дијалекатске језичке слике света који упућују да је појам овце у средишту традиционалног схватања сточарства и да је лексема *овца* / *овца* кључни елемент лексичко-семантичког поља ’сточарство’. Разгранатост структуре лексичко-семантичке групе име-

⁴ Семантичке дефиниције преузете су из *Пастирског речника* Н. Богдановића.

ница којима се овца номинује у призренско-тимочким говорима сведоче о језгреном статусу лексеме *овца* у систему сточарске / пастирске лексике. Позицију у самом нуклеусу поља обезбеђују јој пре свега комуникативна искоришћеност и функционална вредност коју остварује у народном говору, као и креативност говорника да је вербално обележи по различитим параметрима. Јединица *овца* хијерархијски је надређен члан осталим конституентима, распоређеним у уже целине према детерминантама у вези са узрастом, репродуктивним својствима, породом, односом према младунчади, по телесним карактеристикама (боји вуне, дужини праменова, белезима, млечности, роговима, итд.), по понашању.

Репродуктивна својства један су од најзначајнијих фактора у колективном поимању здраве јединке, а тај квалитет садржан је имплицитно у категорији именована *Ovis agies* према узрасту. У животном веку овце веома је битна друга година, када она од јагњета прераста у женку са репродуктивном функцијом, а значај тог периода регистрован је редом синонима којима се двогодишња овца именује: *двиска / свиска, двизарка, двишче / звиче, двогоче* „1. овца у другој години; 2. овца која се први пут јагњи”. Овом линераном низу прикључује се и пар истозначница *првојагњеница* и *првенка*, које се семантички поклапају са секундарним значењем наведених синонима. У језичком сазнању носилаца говора информација о јагњењу доминантнија је од узрасне компоненте, у којој је, такође, имплицитно садржана. Истом лексичко-семантичком микроскупу припадају конструкције (*овца*) *на прво јагње* и (*овца*) *на трећо јагње*, којима се описно указује на старост грла. Овом скупу припада и назив *плодница* „овца у стадијуму да још може да се јагњи, ни стара ни млада”. Језички је посебно истакнута овца на прелазу из прве у другу годину: *шиле, шиље, шиљег / шљег, шиљез, шиљеже / шљеже* и зб. *шиљежина / шљежина, шљежетина* „колектив брава поткрај прве године, остављен за приплод, који се чува одвојено од осталог стада”. Међутим, овца која се ојагњи у првој години негативно је маркирана лексемама *копилана, копиларка, копилица, копилка*, јер је неприродно и неочекивано да се оплођује шиљеже које још није достигло полно-репродуктивну зрелост. Овца пак која је закаснила с јагњењем обележена је лексемом *сугарица*. Лексичко-семантичку микрогрупу назива са хиперсемом 'узраст' попуњавају експресиви негативне конотације за овцу од три године старости *трећаквица, прва маторина* и пејоративна именована појачаног интензитета експресивности којима се маркира овца од четири године и старија: *друга маторина, бабљача, дрта, дртла, дрта овчина, дртосија, матора, штрбица*.

Доношење младунчета на свет чин је којем се у народу придаје нарочита пажња, па су отуда у народним говорима постојање одговарајућих лексикализација за стање у периоду непосредно пре млађења *привреми*, за саму радњу *јагњи се* и његов завршетак *ојагњи се*. Овца обично ојагњи једно младунче, понекад се дешава да *близни / облизни* „донесе на

свет двоје младунчади”, а веома ретко да *тројани* „ојагњи троје јагњади”. Овца која се управо ојагњила, *јагњеница*, има повлашћени статус у односу на стадо, од којег је издвојена, и о њој и младунчету се води посебна брига. Процесу јагњења придаје се велики значај, јер повећање иметка у стоци значи економски напредак домаћинства, тако да постоји и специјалан назив за овцу која се у сезони јагњења већ ојагњила – *објагњеница*. У наивној свести сељака који од овчарства живе ближњење представља изузетан догађај и радост за заједницу, што се на језичкој слици манифестује редом синонима за именовање овце која је ојагњила двоје јагњади – *биза*, *бизе*, *бизоша*. С друге стране, презрив је став говорника према јаловој јединки, што илуструју вербални репрезенти за неплодну овцу *јаловица* и *иштирица*, који и на денотативном нивоу садрже објективно негативну компоненту, која је на конотативном плану емоционално исфилтрирана. Ментално су обрађене и оцењене као непожељне ситуације садржане у фрејму ’губитак плода’ – *исаби се*, *иштети се*, *ишати се* „побаци, изгуби плод”; *исквари се* „ојагњи мртво јагње”; *искужља се* „са мртвим јагњетом избаци и део црева”.

Став колектива према младунчету, које се неутрално именује лексемом *јагне* / *јагње*, изражава се номинацијама субјективне оцене: *јагњенице*, *јаганчар*, *јагњица*. Прво младуче у сезони јагњења сигнификује се ознакама *првањче*, *прва принова*, *раниче* и то јагње традиционално носи име *Прв(ка)*. Време јагњења импликациони је семантички знак у номинацијама *сугаре*, *сугрица* „касно ојагњено женско јагње”, и квалификује се придевом *сугарно*. Приоритет у овчарској производњи јесте одгој здравих грла, тако да је главни задатак сточара правилна исхрана и нега јагњади, нарочито у првих шест месеци живота. С нарочитом пажњом приступа се задојавању јагњади одмах након јагњења како би посисала колострално млеко, које младунчету поред неопходне енергије даје и антитела којима се штити од инфекција. Колострум се акумулира у вимену овце пред сам крај бременитости, а лучи се током првих дана лактације, када је важно да се успоставе редовни подоји. Искуствено знање о значају првог млека после јагњења за нормалан развој младунчета инкапсулирано је у наивној пастирској свести и вербално репрезентовано дијалекатским ликом *куластра*. Хранљиве материје које јагње добија из млека овце непосредно по рођењу важне су и за сазревање вунених фоликула, односно производњу вуне. Прве две недеље исхрана јагњета своди се искључиво на мајчино млеко и уз одговарајућу прихрану оно наставља да сиса углавном до четвртог месеца. Квантитативна заступљеност лексичког репертоара који прати овај животни период овце на дијалекатској језичкој слици света манифестује интуитивну спознају аутохтоних сточара о његовој виталној важности за раст и развој грла и за квалитет сточарске производње уопште. Лексичко-семантичка интерпретација сегмента стварности са идеографским знаком ’дојни период’ репрезентује структурно разрађен фрејмов модел, у који улазе концептуални знаци: ’јагње које сиса’, ’јагње које сиса туђу мајку’, ’однос овце према туђем

јагњету', 'однос овце према дојењу', 'одлучивање јагњета од овце'. Инвентар експресива којима се именује младунче које још сиса – *сисавче, сисалче, сисалаи, сисараи*, поред старосне детерминанте као компоненте денотативног карактера, открива конвенционална знања о најинтензивнијој врсти това и субјективност у оцени денотата. Прототипична слика задовољног јагњета изражена је синтагмом *вртка (с) реп* „игра репићем док сиса”. Глаголска конструкција експлицира објективну ознаку са вредносним плус – 'то је добро' у ситуацији сисања, док хипокористична форма глагола изражава појачану емоционалност говорника у датој околности која одражава пожељан сценарио, сугеришући прираст грла, а тиме и производну добит. У вербални израз преточено је позитивно колективно искуство које проузрокује осећање задовољства, што се читава у импликационо-фокалној организацији семантичких елемената.

Деминутивно-хипокористички значењски слој добија негативну конотативну нијансу у именованима јагњета које „краде сису од туђе мајке”: *подојак, подојче подсисак, подсисач, подсисоја, подметак*, јер такво јагње *подсисује, подузима, подргује, подбријује, подбрикује подбрињује* „сиса туђу мајку”, одузимајући на тај начин млеко њеном младунцу. Похлепно јагње номиновано је пејоративом *дрчило*. Низом синонимичних глагола маркирана је непожељна појава и исказан колективни суд о понашању штетном за одгој јагњади. На призренско-тимочкој слици света интерпретиран је и однос овце према таквом јагњету, који варира од потпуног прихватања (*предузне*), нарочито у случају када овца изгуби своје јагње угинућем или продајом, што је садржано у творбено-семантичкој структури именица *милостивка, подојаљка, подојуља, подојница*, до немилосрдног одбацивања, које се испољава у физичкој, инстинктивној реакцији овце да се брани ногама од туђег јагњета, а таква схема понашања животиње попуњава садржај лексеме *чивтарка*. Јагње може бити и са намером подметнуто под овцу која има доста млека, а такав се поступак у народу назива *подотурање*. Нетипична ситуација 'сисање туђе мајке' језички је солидно представљена, тако да вербална средства репрезентације мини-концепта конституишу својеврсну тематску микрогрупу, са упечатљивим лингвокултурним карактеристикама. Својство дијалекатске језичке личности да истакне појаве које одступају од уобичајеног обрасца и утврђених природних законитости препознатљиво је у тенденцији креирања погрдних квалификатива за описивање негативно перципиране особине и пејоративних имена за овцу која се неочекиваним облицима понашања не уклапа у прототип мајке. Идеалну слику нарушава овца немирна при дојењу. Овца која тешко трпи кад је јагње сиса описује се придевима *гадачљива, подбриљива, скоктљива*, именује лексемама *мрдач* и *подмрдуља*, а њено, у поимању говорника нетипично поступање, нашло је лексички одраз у глаголској јединци *подмрдује / подмријује*. У дефинисању појма немирне овце нашле су се компоненте које упућују на узроке њене нетрпељивости („Овца је немирна при дојењу или

зато што је голицљива или је јагње зубима гризе”) и информације о мерама које овчари у том случају предузимају („У обору се за такву овцу направи прегло, где се она ухвати у јарам, па не може да бежи”). Глаголима *припушта се* означава се довођење јагњета на сисање, а глаголима *личи се* и *љука* процес одвајања младунчета од овце. Начин на који носиоци говора прерађују чулне податке из реалног окружења, њихов емоционални доживљај и морално-критички суд преобликују се у колективну перцепцију стварности, добијајући специфичан израз, који се пуни садржајима карактеристичним за дату средину. Културолошки фон експлициран је у вербализацији појмова из домена обичајне праксе, где је транспарентан утицај екстралингвистичког фактора на значењску структуру лексема. Обредно-ритуални карактер имају чиниоци који учествују у формирању денотативног семантичког слоја именичких јединица *ђурђевче*, *ђурђил*, *курбан цурцил* „јагње предодређено за клање о Ђурђевдану, празнику сточара”, односно о Спасовдану – *спасило*.

Лингвокултурне особености дате говорне заједнице испољавају се у тематској подгрупи која се тиче карактеристика језгреног члана поља – овце. Доминантно својство овце је вуна, у призренско-тимочким говорима *влна* / *вуна*, а њено основно квалификативно обележје ’боја вуне’, јер управо овај идеографски параметар, који се на семантичком плану трансформише у интегрално-диференцијални знак, окупља највећи број чланова у дати парадигматски скуп. Прототипична слика овце је ’бела овца’, и свако одступање од стереотипне представе маркирано је низовима назива, који потврђују да су језички најекспонираније особине оне које се у свести говорне заједнице поимају као необичне, неочекиване или непожељне. Појмовна вредност ’бела овца’ окупља у синонимски ред именована: *белица*, *беличка*, *белка*, *белуша*, *белуша*, *меда* (’прљавобела’), *пењоша* (’жућкастобела’). Упечатљиви су детаљи који нарушавају прототип беле овце, а то су углавном црни праменови вуне на појединим деловима тела, означени синонимским низом *ђумка*, *прамен*, *праменак*, *прамик*. Прамен вуне другачије боје говорници перципирају као доминантно физичко својство овце, њену препознатљиву карактеристику која је маркира и издваја, а ти екстралингвистички фактори преведени на семантички план представљају диференцијалне црте, на основу којих се микроскуп са хиперсемом ’бела овца’ грана у синонимске редове придева и именица. У категорији квалификације највише је јединица које описују белу овцу са црним очима: *океста*, *црноока*, *црноокаста*, *црнооћеста*, *ваклеста*, *ваћеста*, *пошеста*; затим белу овцу са црним пегама или шарама: *веричеста*, *трњинеста*, *зрнеста*, *шаргава*, *паричаста*; а по једна придевска лексема регистрована је за овцу са црном губицом – *ваклеста*, за овцу са црним ушима – *смедеста* и за овцу са црним ногама – *чаранеста*. Члановима је богатији лексичко-семантички микроскуп именица, који се раслојава у редове синонима према дистинктивним обележјима која садрже информацију о карактеристичној особини:

'бела овца са црним пегама (шарама)': *верџишка, кочка, шафа, шарџица, шарџичка, зрња, зрнка, зрњоша;*

'бела овца са црним ногама': *ципулка, чапаста, чижмаша, чижмоша, путоша, Чижма, Прстенка, Чижманка;*

'бела овца са црном губицом': *вака, вакичка, ваклија, ваклушанка, калуша, сора, Ваклуша;*

'бела овца са црним ушима': *галка, галуша, калеша / калуша, зекуша, смеда;*

'бела овца са црним очима': *вака, ваћа, ваћица, цвета, цветоша, Пењоша;*

'бела овца са црним праменом преко чела': *цвџта, цвџтоша, чавџа.*

Микроскуп номинација са диференцијалним знаком 'црна овца' манифестује колективни однос према реалији која нарушава прототипичну представу, тим пре што то није аутохтона (старопланинска) раса. Семантички елемент који носи информацију о пореклу уграђен је у денотативну структуру ознака *арапка* и *каракашка овца*. Остали називи мотивисани су црном бојом руна: *галуша, гаља, гарка, гаруша, мургоша, црница, црнка, црнајка, цига*. Семантички садржај синонима поклапа се и у конотативној равни, јер изведенице остварују хипокористичку димензију значења, сугеришући позитивну субјективну оцену. Домаћем соју не припада ни овца са ситном, гргуравом, набијеном вуном, односно *руда*, којој се име обично даје по доминантној особини – *Руда*. Уочене су и лексички маркиране појаве које нарушавају уопштено поимање о изгледу црне овце, које се могу јавити у виду белог прамена на неком делу тела. Највише пажње дијалекатске језичке личности привлачи црноруна овца са белом вуном око очију: *бардока, звездоноша чимбулка, лиса, пелеша, Булица*. Носиоцима југоисточних говора интересантна је и црна овца са белом губицом, за чије се описивање користе придеви *зрњеста* и *лисеста*, а за означавање именице *зрнка, зрња, зрњоша, муса, Муска*. У смислу језичке креативности говорника мање су инспиративни примерци са белим праменом на челу: *баља, белочелка, булица*, на слабинама: *бокоша, бокошка, бокуша* и репу: *белорепка*.

Вербална репрезентација оваца по боји руна даље интегрише конституенте у уже скупове према квалификаторима 'жућкасторића': *кањеста, рица, рицава; жућка, жујка, кањоша; 'сива': сџгава, сугава, смугреста; зекуша, зеленка, сџга; 'смеђа': смедџта, Смедџа.*

Кохипонимске лексеме којима се маркира овца без вуне на појединим деловима тела реализују дијалекатски принцип да се и формалном и значењском структуром интензивирају скривене конотативне компоненте. Без вуне на стомаку овца је *голотумба*, на челу *голочеласта*, на врату *голошијава, голошијџста*. Истакнута је и друга крајност – дуги прамен вуне преко чела. Овај детаљ поима се као специфично обележје јединке, вербализовано синонимима *бућка, ђумка, чумбулка*. Овца са овом особином је *дговласа, ђумџта* и у народу се назива *ђивџа, ђума, Ђитоша*.

Основно појмовно и семантичко обележје врсте *Ovis aries* је вуна. У колективној свести то је прототипично својство ове домаће животиње, што је на дијалекатској језичкој карти света интерпретирано лексички најбројнијим и семантички најиздиференциранијим микроскупом.

Осим по карактеристикама примарног продукта, овца се карактеришу према различитим физичким својствима, јер су телесна маса, млечност и здравље брва од суштинског значаја за овчара. Призренско-тимочкој језичкој личности познате су расе *аџанска овца*, *меринка*, *сврљишка овца*, *цигаја* / *цигоја*. Квалитет соја оцењује се на основу приноса, али су у фокусу колективне перцепције они спољашњи параметри по којима јединка не задовољава критеријуме своје расе, тј. не уклапа се у прототип пожељног брва. За носиоце говора најупечатљивија негативна особина овце јесу оборене уши, с обзиром на језичку чињеницу да је појам 'овца са обореним ушима' у оквиру квалификације и номинације овце по телесним својствима, вербализован највећим бројем лексема: *клапеста*, *клапуша*, *клипоша*, *клипошана*, *ушаљка*, *оклипи уши*. У неким случајевима су оборене уши показатељ болести код животиња, због чега ова појава заузима средишње место у наивном језичком сазнању. Здравно стадо предуслов је напретка домаћинства, па је стога колективна свест нарочито управљена на здравствено стање грла, с тим што се вербално реферише на непожељну ситуацију, а денотација се усмерава на болесну и изнемоглу овцу, описану јединицама *ослабела*, *опљзла*, *лагареста*, *лагаријеста*, *мрледна*, *мукавичава* (опште стање овце), *затравена*, *крвјосала* / *крвљосала* (интоксинирана овца), *сопетљичава* (назебла овца), *метиљава*, *метиљива* (оболела од паразитске глисте), *подударена*, *пробречила* (упаљеног вимена), *шапљива* (овца са оболелим папцима). Стање болесне овце репрезентовано је глаголима *занемогне* („физички изнемогне“), *крвљоше*, *травоше* („отрује се травом, окрви се“), *изгима се*, *издује се*, *погима се* („надима се услед преједања или затриваности“), *пушта цивће* („слини“), *огруба се*, *ослани се*, *ороси се* („орањави губицу росном травом“), *ошугља се* („зарази се шугом“). Језичка интерпретација схеме болесне овце садржи фрејмове 'физички изглед болесне овце (ослабела, омршавела)', 'унутрашње стање (изнемогла, онемоћала)', 'затривана овца', 'назебла, слинава овца', 'овца заражена метиљем', 'овца упаљеног вимена', 'овца са орањављеном губицом', 'шугава овца'. Фрејмом 'затривана овца' обухваћене су две ситуације узроковане преједањем тзв. љутом травом или детелином – токсикација крви и надутост. „Накрвљала овца“ лечи се примитивним методама, тако што се „реце ивица увета, а онда се шибом ишиба како би истекла 'отровна' крв“ (Богдановић). У састав терминологије овчарства улазе и називи болести оваца. Пратећи категоризацију у објективној стварности, термини су разврстани према интегралном обележју 'врста болести' у уже парадигматске скупове са хиперсемама 'ранице око губице' – *бруске*, *мрснице*, *мрсничине*, *росница*; 'повишена температура' – *врућица*, *горешница*, *огњица*; 'болест коју проузрокује пара-

зитска глиста' – *метиљ*; 'гнојно обољење, инфекција ране' – *мурдар*; 'шуга' – *огуљача*; 'назоб' – *сенетњица* / *супетњица*; 'кожна болест' – *сипаница*; 'гребеж' – *скрапа*; 'заразна болест папака' – *шап*, *кривоча*; 'срчана кап' – *прострел*. У ову лексичко-семантичку групу укључени су и називи паразита који нападају овце и главни су изазивачи болести: *метиљ* „паразитска глиста *Distomum phaeaticum* која ремети функцију јетре”; *согорац*, *согрк* / *сугрк* „паразитска ларва која се развија у кожи животиња”; *крљез* „паразит који живи на кожи животиња”.

Дихотомија типа 'крупно / ситно', 'велико / мало', 'дуго / кратко' важи и у карактеризацији животиња по телесним особинама. Као опозит особини 'оборене уши', јавља се категорија 'овца са кратким ушима', репрезентована номинацијама *чепеја*, *чуља*, *чуљка*, *чуљћа*. Уши су једна од доминантних спољашњих карактеристика животиња, њихово маркантно обележје, по којем је овца у говору означена солидним бројем лексема. У прирзренско-тимочкој говорној зони забележен је низ синонима којима се вербализује белег на увету овце – *лицкано уво*, *постаничено уво*, *стрелушено уво*, *рабушка*, *стручка*, *сџмба*. Обичај резања увета везује се за Ђурђевдан, и има више практични него обредни карактер. Ожиљак, *белег*, настао резом, знак је припадности брава одређеном газдинству и начин да се детектује којем стаду или домаћинству овца припада уколико залута или направи штету. Комбинацијом различитих знакова на увету овце умањује се могућност подударања.

Испољавање особине у већој или мањој мери у односу на појмовну вредност која се узима као прототип процењује се као непожељно својство и лексикализује се углавном експресивима негативне субјективне оцене. На принципу бинарне опозиције почивају парадигматске релације лексичко-тематских микрогрупа, које по различитим физичким критеријумима конституишу скуп са хијерархијски надређеном идеографском вредношћу 'телесне особине овце'. У састав скупа са хиперсемом 'телесне особине овце' улазе тематске целине са хиперсемама које носе информацију о особини, а оне се даље гранају на уже парадигматске групе са конкретним идентификационим обележјима. Лексичко-семантичку структурну организацију микропоља 'телесне особине овце' представимо нумеролошки:

'телесне особине овце'

1. хиперсема 'тежина'

1. 1. 'крупна': *букарка*, *големица*, *камилка*, *коњарка*;

1. 2. 'ситна': *мршава*, *цгобава*, *мрледна*, *малоша*, *малошка*;

2. хиперсема 'дужина вимена'

2. 1. идентификатор 'са дугим вименом': *длговиместа*, *маслуреста* / *масуреста*, *посисеста*;

2. 2. идентификатор 'са кратким вименом': *чипава*, *чипа*, *чипка*, *чипуљка*;

3. хиперсема 'дужина репа'
 3. 1. 'са дугим репом': *длгорепка, репата*;
 3. 2. 'са кратким репом': *куса, куска*;
4. хиперсема 'рогови'
 4. 1. 'са роговима': *ројћа, роцка, рогуша, рошка, чупка, шутка*;
 4. 2. 'без рогова': *шута, шутка*.
5. хиперсема 'млечност'
 5. 1. 'млечна': *млечна, млечата, тњнкопијава, млекуља*;
 5. 2. 'безмлечна': *сувокапљива, сувомлекаста / сувомлећеста, прегорела, сувокапна, јаловина*.

Најупечатљивије особине овце у језичком сазнању носилаца говора јесу оне које су непосредно повезане са сточарском производњом, а тичу се вуне, меса и млека. У називима за ситну, мршаву и безмлечну овцу наглашен је презрив однос колектива према грлима која не доприносе просперитету газдинства. И у квалификативним и у номинационим јединицама присутна је компонента објективне оцене 'та особина је лоша', тако да је вербално истакнуто оно што је предмет бриге сточара, што ремети очекивања, што је испод просека. Језички израз резултат је промишљања стварности и емоционалног односа према реалном окружењу. На основу лексичке репрезентације концепта овчарства у југоисточним српским говорима јасно се уочава које су реалије и појаве од суштинске важности за становнике ових крајева. Квантитативно доминира микроскуп назива у вези са млеком и млечним производима, што указује на чињеницу да је млеко основна намирница у исхрани старопланинских сточара. У прилог овој тврдњи иде опис уз одредницу *млеко* у *Пастирском речнику*, који садржи податке о концептуализацији млека као егзистенцијално најважнијег сточарског производа. Егзистирање хипокористичке форме *млецице* на овом терену, без пејоративне варијанте, израз је когнитивно-емотивног става човека према реалији којом се примарно храни и од које живи. Бројност речи којима су означене радње, предмети, продукти везани за млеко одсликава издиференцираност и изнијансираност микроконцепта 'млеко' у свести призренско-тимочке дијалекатске личности. Сама лексикографска дефиниција млека у коришћеном речнику упућује на специфично поимање ове намирнице. Дијагностичке значењске црте 'свеже' и 'помузено' откривају да је у наивном сазнању призренско-тимочке дијалекатске личности прототип млека свеже помузено овчије млеко. Увођењем допунских квалификативних елемената *неварено*, *сирово* или *пресно* интензивира се дистинкција према термички обрађеном млеку. *Варено* (*млеко*) је кувано до кључања или до температуре потребне за даљу прераду. Функционално слабије искоришћен је синоним *ћипело*. Кувањем млека на тихој ватри уз стално мешање прави се *овчевина* или *овченик* „густо и масно овчије млеко”. Овај аутентични млечни производ, специфичан и по називу и по технологији израде представља лингвокултурно локално обележје. При кувању се могу

десити процеси који доводе до тога да млеко буде *проварено* „које се при кувању згруша (услед постојања неких непожељних гљивица)” или *закадено, пригорело* „које је услед густине прионуло за дно суда у којем се кува”. Лексичко-семантичка диференцијација даље се одвија према категоријалном обележју ’начин прераде млека’. У овој категорији народ разликује *бучкано млеко* „млаћено у бучки ради издвајања мала” и *ћисело млеко, самокис* или *ћисалник* „поткисељено млеко ради справљања киселог млека или вурде”. Према запису Н. Богдановића *ћисалник* „може бити и нека врста јогурта која се справља на испаша, на савату, када се једном поткисељеном млеку додаје ново топло млеко (кувано или не) и тако се ’само од себе’ укисели”. Да би се добило кисело млеко, ставља се *поткваса* (такво млеко је *потквасено*), а да би се добио сир, додаје се *маја* или *сириште* (такво млеко је *потсирено*). Прерадом млека добијају се *сурутка* „течност која се исцеди из подсиреног млека”; *сврака* „кувана сурутка која се једе тазе”; *вурда / урда / пурда, извара* „секундарни сир добијен кувањем сурутке”⁵; *цвик* „течност која исцури кад се из куване сурутке добије вурда”; *благота* „бели мрс”; *кајмак* „прерађевина која се добије кад се са површине млека скине масни део, скоруп”; *кашкавал* „производ који се добија када се сир кува, соли и меси”; *масло, маслице* „млечна маст која се добија када се млеко бућка, бије”; *мутеница* „обрано млеко, млеко из кога је бучкањем издвојено масло”; *обрано млеко* „млеко са кога је скинут скоруп”; *сир, сирење* „производ настао стављањем сиришта у млеко”. Сир је најзаступљенији млечни производ у исхрани сточара, и уопште становника планинских крајева, што доказује вербална репрезентација овог појма на дијалекатској језичкој слици света и развијен субјективни однос према реалији, исказан хипокористиком *сирењице* и пејоративом *сирењиште*. Конstituentи концентрисани око доминанте *сир, сирење* граде својеврсни миниблок сточарске терминологије који се преклапа са системима из домена исхране, производње, покућства. У оквиру концепта сточарства концептуални сегмент ’производња сира’ функционише као добро разрађен ментални конструкт са организованом лексичко-семантичком структуром. Општи назив за централни појам је *сирење*, с тим што у појединим говорима призренско-тимочке зоне постоји значењска разлика на нивоу дистинктивног знака ’облик’, па је *сирење* „у кришкама”, а *сир* је „ситан”. Фреквентност лексеме *сирење* и њену функционалну искоришћеност на овом ареалу потврђују синтагматски изрази којима се описно указује на разлику између врсте, односно облика у којем се сир израђује и чува: *сирење на велије, сирење на грутће / гручће* „сир у комадима” и *гмечено сирење, туцано сирење* „ситан сир добијен збијањем, притискањем”. Сир који стане у једном цедилу ради цеђења сурутке именован је лексемом *груда*, а обавезан поступак у

⁵ *Лужничка вурда* не прави се од сурутке, већ је то кисело млеко из којег је издвојена сурутка (Богдановић).

прављењу сира је заливање смешом од млека и воде, која се назива *пресол* или *саламура*. Информације о технолошким фазама у изради сира садржане су у квалификативним детерминантама које сужавају перспективизацију у правцу „старости” производа: *благ(и) сир* „млади, несрани сир”, *пресно сирење* „сир у првој фази врења”, *младо сирење* „непреврели сир (свеж, неферментисан сир, који још није добио уобичајену киселост)”, *преврело сирење* „ферментисан сир”, *старо сирење*, *ћисело сирење* „ферментисани, слани сир, који се може чувати дужи период”, *синћаво сирење* „плесњив сир”. За носиоце испитиваних говора прототипично поимање сира је *овчо сирење* (преврели, тврди, бели овчји сир у кришкама), што потврђује и термин *сирењарница*, којим се обележава специјализована просторија или зграда на бачији где се овчји сир израђује.

Лексеме које су у појмовној вези са овчјим млеком, што представља прототипичан продукт сточарења на терену југоисточне Србије, формирају микроскуп назива којима се вербално идентификује посао око музења стоке: *млжа / мужа*; *млзе* „извлачи, цеди прстима млеко из вимена животиње”; *пропушта* „прескаче редослед муже”; *премлаз / премуз*; *премлаз у стругу* „уобичајена мужа при здруживању стада, ради утврђивања млечности брава који припадају једном власнику”, *ђурђевска мужа* „обредна мужа оваца на почетку сезоне кад је јагњад одбијена и прелази се на прикупљање млека”, *млизгруда / музигруда* „1. обредна мужа стада на пашњаку уочи Ђурђевдана. 2. назив празника премлаза (дан који претходи Ђурђевдану)”. Стока се обично музе два пута дневно. По престанку лактације, која код оваца траје још две недеље након одбијања младунчета, количина млека се смањује, због чега се редовна мужа редукује, тј. прескаче се или јутарња или вечерња, све док музно грло потпуно не пресуши. Млеко помузено у периоду „ујаловљавања” овце назива се *пропушњак*. Посебан значај у пастирској традицији југоисточне Србије има мужа уочи Ђурђевдана и на сам празник, што је на дијалекатској слици света мапирано низом јединица обредне семантике, које испољавају снажан лингвокултурни печат и чији етнокултурни садржај илуструје специфичности пастирења на овом простору.

Језичка манифестација когнитивне спознаје млека као основне животне намирнице јесу и бројни називи за посуђе и опрему у вези са мужом и прерадом млека. Синонимски ред чине термини *музлица*, *ведро*, *калдаре* који реализују значење „суд у који се музе млеко”. Технолошка обрада захтева опрему чија именовања имају ускоспецијализовану семантику и формирају лексичко-семантичке микрогрупе: ’опрема за цеђење млека’ – *цедалка*, *цедилка*, *цедник* „метална цедиљка у облику левка са рупицама при дну ради цеђења млека после муже”; ’опрема за одвајање масла’ – *буцало*, *бучкало*, *туцало*, *чуркало* „направа која се у бучки кроз млеко подиже и спушта, млати га, и тако омогућава да се масноћа одвоји и избије на врх”, *бучка*, *бутињ* „дрвена справа у облику тесне и дубоке каце, у којој се млеко бућка ради издвајања масла”, *ђеран*, *чурило* „део бућке којим се разбија

млеко”, *копања* „плитак дрвени суд у који се разлива млеко где се хлади ради обирања кајмака”; ’опрема за израду сира’ – *цедник, цедило, цедило за сирење, цедилка сирењарка* „врста торбе од лаког ретког платна у коју се сипа млад сир да се из ње исцеди сурутка; ретко платно које служи као цедиљка”, *сирењавка, сирењарка* „крпа кроз коју се цеди млади сир”, *ћевђир* „плитка решеткаста кашика за превртање сира”. Семантичка издиференцираност у овој категорији рефлектује посвећеност колектива преради млека, а лексичка варијантност, синонимија унутар микротерминсистема, указује на чињеницу да су у овом крају главне млечне прерађевине кајмак и сир.

Циљ узгајања квалитетних брава јесте искоришћеност сировина које се од њих могу добити. Поред млека, основни продукт овце је вуна, што је прототипична карактеристика ове животињске врсте. Мноштво назива којима су означене фазе у процесу прераде вуне и јединица којима се вуна у различитим стањима квалификује показатељ су заступљености ове стварносне категорије на дијалекатској језичкој слици света и њене актуелности у животу, раду и интерпретацији реалног окружења носилаца југоисточних српских говора. Лексички материјал преузет из пастирског вокабулара предочава читав сценарио традиционалног обрађивања вуне, који се може разложити на етапе: стрижба, прање вуне, чешљање (гребенање, влачење), мотање, предење, бојење. Означени домени конструишу фрејм чији репрезенти граде парадигму скупа са надређеним семантичким знаком ’вуна’. Тематски блок са дијагностичком значењском компонентом ’вуна’ разбија се на сегменте који имају сопствену унутрашњу организацију и специфичну природу везе међу члановима. Диференцијално-интегрална компонента ’стрижба’ директно или индиректно обједињује лексеме са хиперсемама ’стрижење’ – *стриг / стрик, стрижба, стрижење, подстриг*; ’стриже’ – *стриже, подстриза, подстригује*; ’онај који стриже’ – *стрижач*, ’острижена вуна’ – *руно, јарина, постриг, подстрижевина, подстризина, пострижина / постризина*. Именицама *стриг* и *стрижба* означава се редовно шишање оваца, док основно, уобичајено значење лексеме *стрижење* поприма ритуалну димензију у случају стрижбе принове, када се изводи систем обичаја у којима учествује и кум. Вуна добијена од јагњета које се први пут шиша диференцира се посебним језичким знаком мотивисаним старошћу шиљежета – *јарина*. Пракса је да се овце шишају једном годишње, пред почетак лета, међутим, томе с пролећа претходи *подстриг*, прво шишање „када се очисти вуна само по ногама, стомаку, око вимена” (Богдановић) и таква се вуна именује низом истозначница – *постриг, подстрижевина, подстризина, пострижина / постризина*. Вуна скинута са леђа и слабина бравчета означена је лексемом *руно*, а према финоћи влакна описује се као *власна, власата, рунска, на праменци*. Најквалитетнија вуна за предиво одликује се дугим и меканим власима, чиме је мотивисано именовање такве вуне – *власница*. Квалитет вуне оцењује се и према дужини влакна, а овај параметар вербализован је јединицом *параман* (*Има кратки параман = кратко руно*,

Богдановић). Руно оваца састоји се од умршених праменова (*прамен, праменак, прамик*), природне масноће (*ира*) и биљних примеса. Таква вуна квалификује се придевима *пљстава, смољава, штимава* „умршена, збијена, нерашчешљана” и *непрана, ирава, ираива* „неопрана, која на себи има ире”. Како би се одмастила, тек ошишана вуна се *пари*, односно потапа врелом водом, и тако *прања* и осушена иде на даљу обраду. Наредна фаза реконструише се на основу лексичко-семантичког микроскупа који обједињује јединице са заједничким именитељем ’чешљање вуне’. Чланови овог тематског мини-блока носе информације о два начина чешљања вуне – ручном и машинском. Први тип је *гребенање*, које се обавља помоћу алатке именоване лексемама *гребен* и *гребенац*, из које се извлачи (*вади*) *вад*, *ваденица, глестица* „прамен чешљане вуне” и увија у *својак* „вуна од неколико ваденица увијена за једно предење”. На тај начин добија се *чешљана вуна*, припремљена за предење. За грубље предиво одваја се искидана, умршена вуна, означена именицама *штим, загрепће, загрепци*, а отпадак од вуне при гребенању је *истришотина*. Машинским путем добија се *влачена вуна*, тако што се у вуновлачари *влачи* „рашчешљава” и увија у кудељке. Комад вуне добијене влачењем означава се лексемама *кудељица* или *кудељћа*, што је један од традиционалних облика вуне припремљене за предење. Предиво се намотава на *мотавило*, а за меру од три нити пређе дужине једног метра смотане на мотавилу постоји назив *чишалница / чисалница*, док је *канура* „свотуљак пређе од више чишалница”. Последња етапа у обради вуне је бојење предива, *мастење*. Радња је обележена синонимним глаголима *чини* и *мъсти*, чије се значење „боји, фарба” спецификује у домену овчарства допунском компонентом ’вуна’ / ’пређа’. Вуна се најчешће боји природним бојама, а колоритне вредности познате пастирима су *карабоја, црна, алева, рујева, жлта, сацава, модра, пембелијеста, зелена, сива*. Обојена пређа номинује се лексемом *маишевина / маићевина*, а најчешћа боја вунене одеће је *карабоја* „црна”, која се добија од јасенове коре. Вуна је маркантна карактеристика овце, а њено доминантно својство репрезентовано је на дијалекатској језичкој слици света богатим лексичким инвентаром и у тематској подгрупи ’карактеристике овце’ и у категорији продуката и садржајно интерпретирано разгранатом мрежом семантичких знакова.

Концептуална значењска компонента ’вуна’ интегрални је елемент врсте *Ovis aries*, заједничко квалитативно обележје женке и мужјака. У фокусу наивног поимања стварности женка је прототипични представник врсте и централни појам концептуализације пастирства и пастирења. Мужјак овце, именован неутралном лексемом *овън*, идејно је скрајнут, позициониран на маргинама концептосфере сточарства и појмовно ситуиран у периферним орбитама концепта ’овчарство’. Прототипичне ситуације које се асоцијативно везују за овна јесу репродукција и предвођење стада, а рогови и борбеност му се приписују као карактеристична особина. Когнитивном прерадом информација из реалног окружења формирају се стереотипне

представе о појавама, према којима заједница заузима став и изражава га експресивним језичким јединицама. Експресија је, у нижем или вишем степу, присутна у ознакама којима је ован обележен по некој телесној особини или старосном добу – *караџа* „црни ован”, *баџко* хип. „ован који бодје”; *годишњаџ*, *годињаџ* „бравче од годину дана”, *двизџи* / *свизџи* „ован у другој години”; *трењаџ* „ован у трећој години”; *брџак*, *маторџац*, *дртљаџ*, *друга маторџина* „ован после треће или четврте године”; *иштирџи*, *јаловаџ* „природно неспособан за приплод, јалов, неплодан ован”. Придеви којима се ован квалификује најчешће се односе на (не)способност репродукције – *јалов*, *објаловен* „неплодан”; *једнопајес*, *једнострањес*, *килав* „са једним тестисом”; *резак*, *сирџав* „непотпуно кастриран”; *учуџан*, *ушкопен*, *уштиројен* „кастриран”. Улога овна најзначајнија је у оплодњи, и тај је сегмент лексички најпокривенији, највећим делом јединицама негативне оцене. Домену репродукције прикључују се глаголи којима се означава процес оплодње, почев од „удварања” *крмеџе* / *крмеџи*, *мрмрџе*, па до самог чина парења – *мрџа се*, *мрџа се*, *мрџи*. У традиционалном схватању света снага овна лежи у његовој репродуктивној способности, а симбол његове снаге су рогови. Отуда је вербализација најинтензивнија у овим категоријама квалификације. Ован са снажним усправљеним роговима афирмативно се оцењује и описује придевским синонимским редом: *брџак*, *брџоџа*, *брџоња*, *прџил*, *рогљан*. Ополит њему је јединка без рогова, пејоративно именована *шутџак*, *шутџил*, *шутџко*. Снага овна огледа се у наивним представама о борби овнова, језички манифестованој у садржају глаголских лексема *замрџти*, *излаџти се* „хвата залет (о овну)” и *рогује се*, *шубџети се* „спрема се за борбу”. Иако је идеографски и лексичко-семантички потиснут у други план, мужјак овце се активира у кључним моментима за функционисање стада и те прототипичне ситуације у којима је ован носилац акције актуелизирају се у садржају термина који конституишу структуру терминосистема овчарства на југоистоку Србије. Водећа функција која мужјаку обезбеђује повлашћени положај у стаду је улога предводника, а статус овна предводника симболизује специјално звоно, које се у југоисточним српским говорима номинује јединицом спецификованог значења *своњџи* „звоно које носи ован у стаду”. Сема ’ован’ дистинктивна је семантичка црта која диференцира лексему *своњџи* од назива *клопало*, *клопотало*, *колопотарџник*, *прапџоџац*, *прапџорџак* „звоно за овце”.

У објективној стварности стадо се оглашава звоном, а тај рефлекс стварности фиксиран је у најдубљим слојевима лексичког система и манифестован аутохтоним језичким изразом, вишезначним садржајима и сложеном лексичко-семантичком организацијом. Начин когнитивне обраде реалности која окружује човека и модел интерпретације наивног погледа на свет представљен је на примеру концептуализације и вербализације пастирства на призренско-тимочкој језичкој слици света. На основу дијалекатског речничког материјала из сфере сточарства покушали смо да реконструирамо фрагмент овчарства на језичкој слици света југоисточних срп-